

ISSN:2505-1008

SHAHEED SMRITI JOURNAL

Peer Reviewed Journal
Annual Publication

Year 10

No. 7

2021

Publisher:

Information & Publication Committee

Shaheed Smriti Multiple Campus

Ratnanagar-3, Chitwan, Nepal

(A QAA Certified Institution by UGC, Nepal)

ISSN: 2505–1008

SHAHEED SMRITI JOURNAL

Peer Reviewed Journal

Annual Publication

Year 10

No. 7

2021

Advisory Board

Campus Management Committee
Campus Chief

Peer Reviewed Team

Prof. Dr. Keshab Bhakta Sapkota
Prof. Dr. Mahanda Chalise
Prof. Dr. Harihar Paudel
Dr. Keshab Bhusal
Dr. Kusum Raj Subedi
Dr. Balram Adhikari

Editorial Board

Mr. Laxman Hari Aryal (Chief Editor)
Mr. Khadananda Prasai
Mr. Khimananda Aryal
Mr. Jagannath Pokharel
Mr. Prakash Chanda Gupta

PUBLISHER

Information and Publication Committee

SHAHEED SMRITI MULTIPLE CAMPUS

Ratnanagar–3, Chitwan, Nepal

Affiliated to Tribhuvan University

(A QAA Certified Institution by UGC, Nepal)

Published Year : 2021

Publisher : Information and Publication Committee

Shaheed Smriti Multiple Campus, Ratnanagar-3, Chitwan

© : Authors

ISSN : 2505–1008

Year : 10

No. : 7

The author is solely responsible for his/her own article.

Print:

Dakshinkali Chhapakhana

Ratnanagar-2, Tandi, Chitwan

Tel: 056-560740

E-mail: dakshinkalipress@yahoo.com

Editorial Message

SHAHEED SMRITI JOURNAL is annual has been peer reviewed journal which publishing original, creative, researched based, authentic, articles from the researchers writers. The articles included in this volume cover the interdisciplinary perspectives related to language, literature, anthropology, economics, education and contemporary issues. The objective of the publication is to promote the research culture among the researches to create new knowledge in diverse fields. We are extremely thankful to all the stakeholders who have supported us in publishing the same.

Editorial Board

SHAHEED SMRITI JOURNAL

Peer Reviewed Journal

Annual Publication

Year 10

No. 7

2021

CONTENTS

PART-A

Dr. Kusum Raj Subedi Upendra Subedi Suprabha Subedi	1	Insights into Students' Perceptions of their Teacher's Instructional Approaches
Anita Wagle	11	Globalization, Citizenship and Subjectivity in my Family: An Analysis of the Changes in the Last Four Generation
Prakash Chanda Gupta	30	First Principle Study of Phonon in Be_2C

PART- B

लक्ष्मण अर्याल	36	लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन
डा. केशव भुसाल	43	भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावली
अशोककुमार आचार्य	50	भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग

PART–A

(ENGLISH LANGUAGE)

INSIGHTS INTO STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR TEACHERS' INSTRUCTIONAL APPROACHES

Kusum Raj Subedi, PhD

Associate Professor, Shaheed Smriti Multiple Campus, Chitwan, Nepal.

Upendra Subedi

Assistant Lecturer, Shaheed Smriti Multiple Campus, Chitwan, Nepal.

Suprabha Subedi

³ Student, Tribhuvan University, Kathmandu, Nepal.

Abstract

Teaching styles, also called teaching methods, are considered to be the general principles, and educational and management strategies for classroom instruction. At the start of the twentieth century, various teaching philosophies began to be used. The purpose of this study is to describe how the students' perception of their teacher teaching styles in learning general management is. This is qualitative research. The samples in this research are 33 students from BBS which are randomly selected from the respective classes. Questionnaires about how students perceive their teachers' teaching styles are utilized to collect the data. The results obtained state that the general management learning process taught in classes and the general student learning experience are still teacher-centered. Based on the research conducted, it can be concluded that learning activities at Shaheed Smriti Multiple Campus are teacher-centered and students are still passive learners. This can be inferred from the number of students who agree and strongly agree with the questionnaire statement that the learning applied by teachers in the classroom is teacher-centered and that students are passive learners.

Keywords: *Student's perception, Teaching style, Student centered learning, Teacher centered learning.*

1. Introduction

Teaching style refers to a teacher's preferred way of solving problems, carrying out tasks, and making decisions in the process of teaching, and besides differing from individual to individual, may sometimes differ between different groups, for example, schools (Sternberg, 1997).

Thornton (2013) states that the most effective teachers vary their styles depending on the nature of the subject matter, the phase of the course, and other factors. By doing

so, they encourage and inspire students to do their best at all times throughout the semester. There is no best teaching style. Effective teachers use a variety of styles, and they know how and when to choose the most appropriate one for the specific situation. In essence, the three teaching styles boil down to this: It is helpful to think of teaching styles according to the three Ds: Directing (tell students what to do), Discussing (ask questions and listen), and Delegating (empower students).

Teaching and learning are main aspects of learning activities that affect student's achievement. Damrongpanit & Auyporn (2013) state that students' learning styles and teaching styles affect the student's cognitive, affective, and psychomotor domain which ultimately will affect learning outcomes. According to Dimitric (2003), the 4 important components in the learning process are: 1. Adequacy of students' background for a particular course, 2. Amount of students' efforts in a particular course, 3. Standards in educating, examining and evaluating quality of teaching in a course. 4. Standards in educating process guide the learning in accordance with the objectives of learning.

Good teaching will lead to learning so that learning objectives can be achieved. Dimakos, Ioannis & Ferentinos (2012) state that one of the factors that influences students' desire to learn general management subject matter is teachers and books at school. This indicates that the teacher and the way of teaching are important factors that affect students who want to learn and will ultimately affect the achievement of students in learning general management. Over the last few decades, it has been widely debated how general management should be taught. It begins with the criticism of the absolutist view of general management that general management truth is absolute, and perhaps the only field of knowledge that is certain, so can it be questioned objectively? This view gets criticism from the fallibilists who argue that even mathematical truths can be improved, and never be viewed as revisions and corrections (Ernest, 1991). This philosophical view of the fallibilists established the constructivist model of learning, where students no longer gain knowledge from the teacher, but instead build their own knowledge.

At its most basic level, management is a discipline made up of the following five general tasks: organizing, staffing, leading, and controlling. A collection of theories and practices on how to be a great manager includes these five functions. The goal of general management courses is to equip students with the information and abilities needed to succeed as corporate leaders. In the same line, a management philosophy is a viewpoint or strategy that influences how a manager leads their team and makes choices. Best management practices are determined by these ideas, which also aid in giving an organization structure and clarity.

There is a striking alteration between the teaching of general management and the philosophy of general management. The teaching of general management, according to the absolutist, is centered on the teacher (teacher centered) while the teaching of general management in the views of fallibilist is oriented in the student (student centered). Several studies have shown that student-centered learning models are more effective than teacher-centered learning models, such as the problem-based learning strategies (Kazemi & Masoud, 2012), inquiry learning model, project-based learning model, and others. For instance in Indonesia, the change of teacher-centered learning to student-centered learning appears in the application of the K-13 curriculum implemented in 2013. In Duckworth (2009) the principles of learning used were based on student-oriented learning model.

This affects in the learning model being used. The learning model that teachers have used in schools and colleges is teacher- centered learning, where teachers tell and students listen (Diaz-Maggioli, 2004). This is no longer compatible with the curriculum that emphasizes student-centered learning. In curriculum, students are no longer intended to be notified but instead are supposed to be urged to find out. Appropriate learning models include problem-based learning model (PBL), discovery / inquiry learning model and also project-based learning (PJBL). The curriculum change in 2013 is expected to change the teacher- centered into student-centered in order to improve students' higher-order thinking skills such as reasoning, problem-solving skills, critical thinking, and so on. Therefore, the purpose of this study is to evaluate how the students of Shaheed Smriti Multiple Campus are learning general management. More particularly, this study seeks to explain how general management students perceive their lecturers' teaching methods.

i. Teacher-centered Learning

Teacher-centered learning is a learning model where teachers are the main source of teaching learning process. In teacher-centered learning, students become passive learners, or rather just recipients of teachers' knowledge and wisdom. They have no control over their own learning. Teachers make all the decisions concerning the curriculum, teaching methods, and the different forms of assessment. The author Edwards, (2004) asserts that teacher-centered learning actually prevents students' educational growth. Garreth (2008) states that in teacher-centered classrooms, control is of primary importance and "authority is transmitted hierarchically", meaning the teacher exerts control over the students. To help teachers maintain control over students, instructional methods that promote a focus on the teacher are frequently used, such as lectures, guided discussions, demonstrations and "cookbook" labs (MC & Whistler, 1997). With the use of these teaching strategies, teachers can remain in the

front of the room while the entire class works on a single assignment. Similar to this, the physical layout of the classroom frequently encourages student focus on the teacher and discourages activities that could otherwise distract them.

ii. Student -centered Learning

Student-centered learning is the perspective which focuses on the learners' experiences, perspectives, backgrounds, talents, interests, capacities, and needs. It creates a learning environment conducive to learning and promotes the highest levels of motivation, learning, and achievement for all learners (Ahmed, 2013). Weimer (2012) proposed five areas that needed to change in order to achieve learner-centered teaching. These areas are: the choice of content, the instructor's role, responsibility for learning, the process of assessment, and the power relationship between teacher and learners. Students need to have ownership of their own learning, contribute to the design of curriculum, and the responsibility for some levels for instruction. Student centered instruction is most suitable for the more autonomous, and more self-directed learners who not only participate in what, how, and when to learn, but also construct their own learning experiences. The student centered approach reflects and is rooted in constructivist philosophy of teaching. Ampadu (2012) stated that in constructivism, the learners are learning by doing and experiencing rather than depending on the teachers' wisdom and expertise to transmit knowledge.

2. Methods

This research is qualitative and descriptive. This research was conducted at Shaheed Smriti Multiple Campus. The sample in this research is 33 students from BBS Second Year classes, who are randomly selected from 150 students. The instrument used in this study is a questionnaire about students' views of the teacher's style in teaching. The questionnaire contains 23 questions divided into 3 parts. The first section contains 11 statements about students' perception of how their teachers teach. Second section contains 10 statements about student's learning experience of general management lectures. The third section contains 2 statements about suggestions level. The questionnaire assessment was measured using 5 types of student responses: 1= strongly agree, 2 = agree, 3 = UD = Undecided, 4 = disagree, and 5 = strongly disagree.

3. Result

Based on the finding of questionnaire, general management learning that took place in Shaheed Smriti Multiple Campus is discovered still a teacher-centered learning.

This can be seen from the high calculation of the questionnaire value for statements no. 1-6 in section 2 which has a number of values ranging from 35-74. The high number

of scores for no. 3 statements in section 2 in students' views on the way their teachers teach states that many students who respond disagree (point 4) or strongly disagree (point 5) that the way their teacher taught was so student-centered. More details of the questionnaire results can be seen in the following table:

Table 1: Student perception of their teacher's teaching (n=33)

	Statements	Score
Student centered	The teachers have command on their subjects.	74
	The teacher expects us to learn through discussing our ideas in class.	60
	The teacher asks us to compare different methods for solving questions.	70
	The teacher encourages us to discuss mistakes made.	40
	The teacher asks us to work in pairs or small groups.	35
	The teacher encourages us to invent and use our own methods.	50
Teacher centered	The teacher prevents us from making mistakes by explaining things carefully.	55
	The teacher asks us to work through practice exercise.	70
	The teacher shows us to which method to use and then asks us to use it.	76
	The teacher tells us which question to attempt.	70
	The teacher expects us to follow the textbook closely.	120

This is in accordance with how general management is still taught to students in a passive manner or approach from the perspective of student centered learning approach. It can be seen from the high questionnaire value for the 1-5 statements in section 2 of the student learning experience. The results of the questionnaire assessment for students' views on their experiences of learning general management can be seen in the following table:

Table 2: Student perception of their experience in learning general management (n=33)

	Statements	Score
Active Learning Strategies	I discuss my idea in a group or with my colleagues.	65
	I compare different methods used to solve questions.	80
	I ask the teacher questions when I do not understand.	40
	I look for different ways to solve problems.	45
	I make my own questions and methods.	46
	I listen while the teacher explains.	140
Passive Learning Strategies	I copy down the method from the board or textbook.	70
	I attempt easy problems first to increase my confidence.	50
	I only attempt questions I am told to do.	70
	I work on my own.	44

It can be seen in the table that questionnaire scores for statements no 1-6 ranges from 45-80. This indicates that the learning that has been used does not make the students active, but on the contrary, it makes the students passive. It can be seen in the low number of questionnaire score part 3 for the statement no 8-11 indicating that most students choose strongly agree (point 5) and agree (point 4) for statements that reflect that they are passive learners.

4. Discussion

The implementation of the curriculum of Tribhuvan University in Nepal seeks to change teacher-centered learning patterns into student-centered learning so that students are no longer passive learners but active learners.

Based on the analysis of questionnaire results that have been given, general management learning in Shaheed Smriti Multiple Campus still apply direct learning model, that is learning model particularly designed to support student learning process related to declarative knowledge and well-structured procedural knowledge that can be taught with the design of activities progressively, step by step (Trianto, 2009). Direct instruction is a teacher centered teaching model. This can be seen in the methods commonly used in direct learning by lectures, demonstrations, training or practice, and group work with teacher guidance.

In direct learning, the teacher usually explains the subject matter to transfer the matter while the students are listening and listing main themes. The teacher asks the students to understand about subject matters the way the teacher has shown.

In the questionnaire of characteristics of direct learning shown in the statements number 7-11 in Section 2, the results show that 40 percent to 50 percent of students stated strongly agree and agree to the no 7-11 statements. This shows that the learning of general management that has been applied in Shaheed Smriti Multiple Campus still apply teacher- centered learning. This is closely related to the learning experience of students. Based on the questionnaire results in the section of students, most students stated strongly agree on the statement no 7-9 which shows that the learning experience of students is still a passive learner.

The purpose of this study is to describe how the students' perception of their teacher's teaching style in learning is. This qualitative research samples 33 students, randomly selected from BBS Second Year classes. The data collection is grounded on questionnaires about the students' perception of their teachers teaching style, and the

results obtained state that the learning model that has been used and the general student learning experience are still teacher-centered.

Similarly, this research found that teaching styles in teaching general management at Shaheed Smriti Multiple Campus is still teacher-centered. In addition, teacher-centered learning makes negative perception about general management courses. Students see general management courses as something that is full of formulae and rules, so their perception about general management turns into boring, and they regard it as difficult course. To change student's perception about general management course, we need to change teaching style. Then only it can be pleasing for students.

5. Conclusion

Based on the findings of the research, it can be said that on-campus teaching and learning activities are teacher-centered and that students are still passive learners. The percentage of students who indicated they agreed or strongly agreed with the statement in the questionnaire may be observed. It demonstrates that students are passive learners as a result of the tactics used by the teachers in the classroom, which has led to teacher-centered learning.

6. Limitations

The study is limited to one campus, which may affect the overall generalizability of the findings regarding students' perceptions of their teachers' teaching styles in the context of general management education. Since the study is limited to one campus, we acknowledge the potential limitation this may have on the generalizability of the findings.

The study solely relies on questionnaires administered to students, without comparing the results to the teachers' learning implementation plan. As a result, the study's findings regarding the assessment of teachers' teaching styles in the context of general management may not be as robust as they could be.

7. Suggestions

In this context, the following suggestions can be made for practitioners and researchers. Based on conclusion and limitation of this study, we recommend teachers to adapt their teaching styles to general management course, student characteristics and curriculum that have been implemented by the university. And for other researchers who are interested in researching similar things, it is advisable to expand the scope of the research so that the results obtained from the research can be more generalized.

8. Acknowledgements

The authors acknowledge support from Shaheed Smriti Multiple Campus. The authors thank all related persons for support. And the authors would like to thank the participants who participated in this study.

9. Conflict of Interest

The authors declare that no conflict of interest exists with this study research.

10. Author contributions

KRS conceptualized and conducted the study. US prepared draft and SS edited the manuscript, participated in revision. All the authors did agree to submit this paper for publication.

References

- Ahmed, A K. (2013). Teacher-Centered Versus Learner-Centered Teaching Style. *The Journal of Global Business Management*. Vol. 9. No. 1.
- Ampadu, E. (2012). Students' Perception of Their Teachers' Teaching of Educational psychology: The Case of Ghana. *Journal of International Online Journal of Educational Sciences*. Volume. 2 No. 4 pp: 351-358.
- Damrongpanit, S & Auyorn, R. (2013). Matching of Learning Styles and Teaching Styles: Advantage and Disadvantage on Ninth-Grade Students Academic Achievements. *Journal of Academic Journal: Educational Research and Review*. Vol. 8. No. 20.
- Diaz-Maggioli, G. (2004). *Teacher-centered professional development*. USA: ASCD.
- Dimakos, G., Ioannis, T., Ferentinos S. (2012). Factors That Influence Students to Do Educational psychology. *Journal of the Teaching of Educational psychology*. Vol 15. No. 1 pp: 43-54.
- Dimitric, R. M. (2003). Components of Successful Education. *Journal of the Teaching of Educational psychology*. Vol. 6. No. 2 pp: 69-80.
- Duckworth, E. (2009). Helping Students Get to Where Ideas Can Find Them. *Journal of the New Educator*. Vol. 5. No. 3.
- Edwards, C. (2004). *Classroom Management and Discipline*. New York: John Wiley & Sons
- Ernest, P. (1991). *The Philosophy of Educational psychology Education*. London: The Falmer Press.
- Garreth, T. (2008). Student-Centered and Teacher-Centered Classroom Management: A Case Study of Three Elementary Teachers. *Journal of Classroom Interaction*. Vol. 43. No. 1. pp: 34-47.

- Kazemi, F., & Masoud, G. (2012). Comparison of Problem-Based Learning Approach and Traditional Teaching on Attitude, Misconceptions and Educational psychology Performance of University Students. *Journal of Procedia: Social and Behavioral Sciences*. Vol. 46. pp: 3852-3856.
- Mascolo, M. F. (2009). Beyond student-centered and teacher-centered pedagogy: Teaching and learning as guided participation. *Pedagogy and the human sciences*, 1(1), 3-27.
- McCombs, B. L. & Whistler, J. S. (1997). *The Learner-Centered Classroom and School. Strategies for Increasing Student Motivation and Achievement*. Sam Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Sternberg, R. J. (1997). The Concept of Intelligence and Its Role in Lifelong Learning and Success. *American psychologist*, 52(10), 1030.
- Thornton, P. B. (2013). *Three teaching styles*. USA: Magna publications.
- Trianto. (2009). *Mendesain Model Pembelajaran Inovatif Progresif: Konsep, Landasan, Implementasinya Pada Kurikulum Tingkat Satuan Pendidikan (Ktsp)*. Jakarta: Kencana.
- Wahyudi & Treagust, F.T. (2004). An Investigation of Science Teaching Practices in Indonesian Rural Secondary. *Journal of Research in Science Education Volume*. 34. pp: 455-457.

GLOBALIZATION, CITIZENSHIP & SUBJECTIVITY IN MY FAMILY: AN ANALYSIS OF THE CHANGES IN THE LAST FOUR GENERATION

Anita Wagle

Lecturer, Shaheed Smriti Multiple Campus, Chitwan, Nepal.

Abstract

Globalization has been increasingly affecting human subjectivities as well as the notion of citizenship. The process of globalization has not left Nepal. This study describes how globalization, especially related to citizenship, affects my family's subjectivity through which routes over the generation. The first citizenship Act arrived in 2020 BS but the notion of citizenship entered into Katre with Land Reform Act 2021. Citizenship is security and belongingness for the old generation but it is identity and necessary documents for the young. Panchayat was responsible for creating the feelings of nationalism for grandfather but for the son emerge only special circumstances but for the young generation it is nothing. Regarding the desires, thinking, perception between the people of generation varies in great deal. The present generation involve themselves in the technological activities whereas the first generation seems to take it as “Aakash jamin ko pharak” (great different). Social status is capital for old generation but skill and knowledge is capital for the new generations. On the basis of the theoretical groundings as well as case study, we can conclude that globalization is gradually shaping as well as changing the notion of subjectivity, nation-state and citizenship and performing the role of Meta field.

Key words: Globalization, Nation State, Subjectivity, Field, Habitus, Capital

1. Introduction

Globalization is the process of international integration arising from the interchange of world views, products, ideas and mutual sharing, and other aspects of culture. The localized values, norms, culture as well as views are increasingly being dismantled with the presence of powerful field (result of transitional integration) known as globalization or the local field has glassed over by powerful international field. Globalization has been increasingly affecting human subjectivities as well as the notion of citizenship. As human subjectivity are shaped by one's position and practices in the social field. They are changeable with the changes occurred in the social field. Similarly, the ideas of citizenship and nation-state have influenced by the notion of

globalization which also profound influence on the social, political, economic and cultural aspects. So globalization-nation state-citizenship has closed tie with each other where change in one pare effect to the others.

The process of globalization has not left Nepal. This study describe he how globalization, especially related to citizenship effect my family subjectivity though which routes over the generation. How it effect the social field of my family in which my family operated and how it changed the capital of my family vis a vis the other in the field. How it has affected the subjectivity of my family members. Here the relation of migration on the formation of different field, habitus and capita of my family also discusses. The case study from my father in law up to my sons has presented. The views of five generation are not possible for me because my grand grandfather in law is not now. First two generation (father in law and my husband) has migrated but my two sons has born in Kathmandu. So here is the interesting picture towards of changing views on citizenship, nationality, subjectivity specially focusing on Bourdieu's theory presented below.

2. Research Question

- 1) How globalization has affected my family and their field?
- 2) How does globalization is dribbling in my family's citizenship through over generation?
- 3) How the feeling of nationalism in my family ?
- 4) How globalization is changing the subjectivity of my family?

3. Methodology

The term globalization is not new for all. According to Giddens it is not only the economic phenomena it is the hurt of our runway and is the process where the world is converting on global village means interdependency between the nations. This process has bring change in political, social, cultural, religious etc. part of the people. My great grandfather in law who was born in Kavre¹ was also affected by the process of globalization. Here I am going to cover the changes in his field, habitus and capital , the change in his subjectivity related to citizenship. This is qualitative analysis for which I have to take deft interviews to with my grandfather in law, my father in law, my husband and with my son. As well as I also used by observable experience regarding to my family. I also covered case study of the four generation of my family.

1 Kavrepalanchok District, with Dhulikhel as its district headquarter a part of Bagamati Zone, is one of the seventy-seven districts of Nepal

In the following second I explain why this questions are theoretically interesting and in the process I also clarify the sense of terms such as globalization, nation state and nationalism, subjectivity, fields, habitus and capital particle use throughout in my case study. I also present the case study of my family which would covered how globalization specially related to citizenship seeped in my family through which routes over the generation. Then the discussion of the case study with related to different theoretical basis would present and the last part is about the conclusion of my study.

3. Theoretical groundings of globalization, subjectivity, citizenship and nation state

Hasley (2004) “the history of sociology began from 14th Ibn Khaldun² early Muslim scholar then the chronological history of sociology goes to the French essayist Emmanuel Joseph Sieyès who first coined *the sociologie*” due to the enlightenment and French revolution Henri de Saint-Simon³ try to matured the term following him August Comte hoped to unify all studies of humankind through the scientific understanding of the social realm called sociology. (Wikipedia)

As sociologist I only want to remain the great fathers of sociology because of their efforts we are now able to speak and write about this subject matter. Below I am going to define the theoretical analysis of nation state then globalization, subjectivity at last citizenship.

a. Nation state and nationalism

The nation-state developed fairly recently. Prior to the 1500s, in Europe, the nation-state as we know it did not exist. Max Weber (Gellner, E,1983) state is the agency within society which possess the monopoly of legitimate violence which means well- ordered society. Gellner (1983) argues that “Having a nation is not an inherent attribute of humanity, but it has now come to appear as such.”

Lets discuss about through nationalism. Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, and others, it has been argued that national consciousness was essentially a nineteenth-century phenomenon-indeed, that it was unthinkable before the French and Industrial Revolutions. Gellner linked nationalism with political principles, where political and national units should be stay in harmony. Charles Tilly linked the history of nationalism with the history of state. According to him nationalism has existed as long as state have existed (Tilly, 1994). He defined two different phenomena of

2 There is evidence of early Muslim sociology from the 14th century. Some consider Ibn Khaldun, a 14th-century Tunisian, Arab, Islamic scholar from North Africa, to have been the first sociologist and father of sociology

3 Saint-Simon published *Physiologie sociale* in 1813

nationalism. One is state-led nationalism⁴ and the other is state-seeking nationalism.⁵

Anderson defines the nation as such: “It is an imagined political community and imagined as both inherently limited and sovereign. The railways, the daily newspaper, urbanization, political centralization, and universal education all contributed to the transformation of ‘imagined communities’.

Tonnesson and Hans Antlov, (2000) emphasis about the different perspective to see the nationalism and national building process of Asia and Africa. Asian forms of the nation have rarely been seen as independent, alternative models. Here Grahmi (2000) gave the example of Nepal providing the dependency relation and hierarchy of above and below. Here he compare with two principles of nationality that is blood and territory.

Thus human subjectivity has been highly guided by the concept of nation and nationalism. The feelings, emotions, sympathy are central force which determines the notion of subjectivity among the people. The intimacy among the people remains in deepest form despite of inequality that is what we can term as nationalism. It’s a quite clear fact that the nation and nationalism exerts driving force among the people to act as being part of the nation and state with honor, respect deep comradeship.

b. Citizenship

The context of citizenship studies are widespread voters apathy, nationalist movement happened in Eastern Europe, racial and cultural tensions emerged in Western Europe, the backlash against welfare state during Thatcher’s government in England. These were the social ground that provided the ground for the reemergence of citizenship studies again in new fashion after 1990s.. Here are some discussion on the emergence of the theoretical ground of citizenship.

Aristotle link state with citizen who composed it like any other whole made up of many parts. According to him state = citizen (Mckeen, 2001). He relate citizen with democracy, power and right, duty and responsibility. So according to him citizen is a privilege status. Marshall (1950) explain evolutionary notion of citizenship. He has divided the citizenship into three parts i.e. civil, political and social. It was Marshall who for the first time uses the notion of citizenship along with the rights. Civil rights are associated with freedom and status, liberty of a person, along with political rights

- 4 Rulers who spoke in a nation’s name successfully demanded that citizens identify themselves with that nation has subordinate others interest to those of the state
- 5 Some population that currently did not have collective control of a state claimed an autonomous political status or even a separate state on the ground of distinct, coherent cultural identity.

which is rights to participate in political power. Finally social rights refer to have to full social heritage and to live life of civilized being. Marshall's conclusion is civil, political as well as social right move along side by side.

Turner and Isin (2002) argues that two main conditions which have resulted in the emergence of citizenship study are post modernization and globalization. They have resulted in the emergence of new international government regimes, new rationalities of government, and new forms of movements.

Aihwa Ong (1999) focused on the notion of flexible citizenship in this 21st century of transnational movement of social order. According to him state, family, economic organization that shape border crossing and transnational relation. He further argue that in the era of globalization, industrialization government should developed a flexible notion of citizenship and sovereignty or strategy to accumulate capital and power.

In the context of the Nepal Citizenship Act 1964 was first promulgated on 28 February 1964 and provides for a single citizenship for the entire country⁶. It was the effect of globalization which leads to new kind of developing plans and programs such as five year plans, land reform Act 2021, development in education, communication all leads to direct and indirect effect on the notion of citizenship

All the issues forced to redefine the definition of citizen and of group. There used to be a time where citizenship were considered as a status under authority but right now it has been broadened trying to incorporate various political and social struggles of recognition and redistribution and hence by the extension of citizenship. Similarly, citizenship studies have also changed the notion among the people about the way we think about the practice of citizenship. Various groups are demanding their claims for recognition and citizenship. In addition to this, various states across the world are rethinking and revising citizenship laws. Thus, we can conclude that the must thrust behind citizenship in modern times is to achieve equality between citizens, in order to create welfare state. It has also been an important component of social movements to expand social rights. Citizenship in modern times has made itself to be known as the collection of rights. Citizenship has primarily been as part of society to manage cultural differences and tensions, conflicts as well.

Arjun Appadurai (1995) cities are challenging, diverging from and even replacing nations as the important spaces of citizenship. According to him cities and global process are coming nearer He further describe the two aspect of citizenship one is formal and the other is substantive. He argue that the confusion of citizenship derives

6 The citizenship Act first, promulgated, Nepal Rajapatra, Vol. 13, No. 28 (E), Falgun 16, 2020.

from the following problems: although in theory there is full access to rights depends on membership but in practice that which constitutes citizenship substantively is often independent of its formal status. New growing cities are reconstituting the citizenship

c. **Globalization**

Generally, globalization is not a recent process at all. It has been underway for a very long time, as long as human populations have been moving from place to place, whether across a river, a mountain range, or an ocean, transporting ideas and ideologies, including religions, along with the material goods they carry with them.

Sociologists understand globalization to be an ongoing process that involves integrated shifts in economic, cultural, social, and political spheres of society. As a process it involves the ever-increasing integration of these aspects between nations, regions, communities, and even seemingly isolated places. Economic liberalization and restructuring have eroded the economic and social rights of people in many countries, but falling barriers to communication have also expanded international awareness of rights and facilitated the creation of civil society networks on a global scale (UNRISD, 1996). Within the context of extremely complex and contradictory processes of change, people are struggling to create or protect a sense of community and to bolster the institutions that provide them with social protection.

Robinson (1988) see the globalization as qualitative process which give way to quantitative. He emphasized the paradigmatic reconceptualization⁷ on the study of globalization. In addition to this Mann (1986) argues that global economy is constructed by the help local and international economy. So the concept of society should be analyzed in terms of networks of interaction.

Subjectivity

Subjectivity refers to how someone's judgment is shaped by personal opinions and feelings instead of outside influences. It is partially responsible for why one person loves an abstract painting while another person hates it. Since a subject is a person, subjectivity refers to how a person's own uniqueness influences their perceptions. Subjectivity is the opposite of objectivity, which is based purely on the facts and isn't personal. We expect judges to put aside their subjectivity and make decisions based on objectivity. We will discuss subjectivity further linking with Bourdieu social theory.

7 Paradigms consists of particular ontological assumption and particular epistemological principles, and embody as well as set of theoretical principles. further study see Robinson, W,(1999). Beyond the nation state paradigm: Globalization , sociology and challenge of Transnational studies, sociological forum, 13(4),561-594.

Linking with Bourdieu's social theory

The concept of fields, habitus and practices are central in Bourdieu's theory of action (Bourdieu, 1985, 1990). He says that highly differentiated societies are an ensemble of fairly autonomous, historically constituted, social microcosms which he calls field(Dr Prasain,2010). A field is a group of people which have different species of capital-economic, cultural, social and symbolical-which define their power and their position in that field. He defined that there are infinite reality in the society. How people perceives the reality? According to him same phenomena can be perceived differently by the different person He define theoretical, ontology, epistemology and methodology of the past is not enough in this present context. He is against of the universal applicability of the existing sociological theories. He state - **Things of logic are not logic of Things**. According to him Marxist perspective of conflict is things of logic, because conflict only happened on special context not in daily practice. So we made a universal category of conflict which is not applicable everywhere.

According to him concept is relational between field, habitus and capital. Field as the central force which has got the determining fire in understanding the notion of habitus and capital. He further argue that field is based on subject matter. Society is empirical reality but reality may be different. All reality can not easy to described so there must be analytically category. Field can't understand by physically but by analytically. Bourdieu (1992) further argues that "A Field may be defined as a network, or configuration, of objective relations between positions. These positions, are objectively defined, in their existence and in the determinations they impose upon their occupants, agents or institutions, by their present and potential situation in the structure of the distribution of power whose possession commands access to specify profits that are at stake in the field as well as by their objective relation to other positions." He state each field has got specific logics. We can have different kinds of field like economic field, artistic field, and religious field. Each of the field has got the specific logics or characteristics. For e.g.; Economic field has emerged historically through the creation of universe within which we say 'Business is businesses and where the relations of friendship and love are excluded.

Bourdieu theory is important to study the continuity of the structure of social field by human action which is not guided by written rules and regulation which is by day to day practices. According Dr. Prasain, 2010

Human action, according to Bourdieu are not the mere unthinking playing out of script written by some objective structure, neither are they product of independent, autonomous and voluntary subjects. Human action are

structured, but these structuring structures themselves exist so far as human action embody and reproduce them through day-to-day practices which are in turn guided by the meaning making symbolic system of perception, appreciation and representation.

He expressed that field and capital are interconnected. Capital here is defined as form of power one has got. For instance we can have social capital, symbolic capital, economic capital as well as cultural capital (Bourdieu (1986). Field is the place where agents and institutions constantly struggle according to regularities and rules. It is the locus of relations of force. Another important part of field is, when we stayed in the field for long time the field starts hitting us, the powers start affecting us. It is the field which helps in the perception, appreciation and action of an individual. But there is no hard and fast boundary of the field so field is a dynamic process. It is field which helps in the construction of habitus. Habitus can be defined as the disposition showed by one individual. It can also be termed as social subjectivity. With the change in the field the habitus also changes. However, in the recent days the role of the state has been influencing the degree of magnitude of the field. In the recent years, state has been becoming powerful. State has become an important component of the society. State very powerfully constitutes our subjectivity. We can conclude that the presence of field is determining factor in shaping the subjectivity and habitus of an individual.

Foucault (1982) define the three modes of objectification which transfer human being into subjects.. He argues that “while the human subject is placed in relations of production and of significance he is equally place in power relations which are very complex”. Foucault main concern is to explore what legitimates the power? Thus we need to expand the dimensions of definitions of power by exploring the relationship between rationalization and excesses of political power. According to him how other define us is the key of making human subjectivity. Foucault (1982) further argues that “The form of power applies itself to immediate everyday life which categorizes the individual ,marks which he must recognize him by his own individuality, attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him which he must recognize and which others have to recognize in him. Thus it is a form of power which makes individual subjects”. Foucault has underlined the power of state as both individualizing and totalizing which impacts the subjectivity of certain class or groups or of an individual. Foucault (1982) power does not exist universally. It exists only when it is put in to action. Two elements are vital in determining the power who acts and who faces. For instance, state can act power over us whereas individual face the power. State has developed certain tools to gain the information of their population or they have certain

mechanism to control them. So state define the subjectivity of the individual and individual is attaching towards the state unconsciously. According to Foucault (2000) modern state civilian techniques or technology have cage the life of the modern man wherever he/she goes Thus our subjectivity and notion are highly determined by the implementation of power. Western rationalization has influenced over the world which started categorization their citizens. So it is the state which imposed the objectify the subjectivity of the individuals.

Callero (2003) focuses on the sociological approach to the self, grounding this self on three organizing concepts as *power*, *reflexivity* and *social constructions*. Self is also related as to the reflexive process of social interaction. The reflexive process is unique human capacity to become a subject or the object .Reflexivity emerges from social experience rather than biological driven. Similarly, various literature spoke about the construction of self in the sociological context .In addition, to it however sociologists use limited approach while pursuing the social construction of self. On the one hand the effect of globalization on the self can be seen primarily through the disruption, elaboration and colonization of local cultures. On the other hand non human objects like television, computer acts as the apparatus of self construction. They are shaping the sociological periphery of self.

4. Case Study

Here I am going to find the changing notion of citizenship with the process of globalization in a family from grand father to grand son focusing on Baurdieu's field, habitus and capital. Here I am practicing self reflective sociology as suggested by Bourdieu.

1. Mr. Keshav Badal of age 90 permanent residence of Chabhil, Chuchepati. He was born in 1988 BS at Kabre Saspukharka . His schooling is only at home by his father. According to him "I studied Barakhari (basis nepali book) where i also learned Rajinama bandaki, Bhubandaki, Dristibandaki, Kapalibandaki etc". Besides this he had also his own farm land where he used to involve for farming. After democracy 2007 BS they were able to established a school at his village Kabre Kapalibandki in 2017 BS. He was a "lekhandas"(people who write official letter) in his village. "I have to write nearly about 15-29 kagaj (official letter) daily and was no system of cash payment. Instead that people provided him sometimes meal and lunch. That is his field which made him work voluntarily. That was very prestigious work at that time which was his social capital. According to him people live for social status not for economic status). The whim of citizenship was arrived along with Land Reform reform Act 2021 which provided land owning certificate in the basis of citizenship which push people

toward citizenship. For this reason in 2028 B. S I made my citizenship card. “After this Act citizenship became compulsory”. Before the concept of citizenship, people felt that they were belonged to their community which were homogeneous, every one belongs to Hindu caste hierarchy. According to him “ I knew little about our boarder (Nepal ko simana) and about India. lots of Thakse (Tibetan) came to our village as beggar and we feed them” . So he did also now little about Tibet. He thanks Panchayat era which made them love their nation. “It was King Mahindra who was able to spread the feeling of nationalism so I thanks to Panchayat era”. It means state was able to objectify their subject. “The mobility of people was fixed compared to present time, complexities grew with the passage of time, life was simple and idealistic during that time but now there is dramatic change in the lifestyle of the people.” During his time most of the infrastructures were not developed. Regarding the infrastructures, Electricity was introduced in the village only in 2041 B.S. telephone service was introduced only in 2050 B.S. Water facility had not been upgraded till now as result still people have to depend on *innar* or *kuwa* for the water. Similarly, transportation facility was extended to village only in 2037 B.S. “There Used to be a time where I had to walk 3 hours every day from here to reach Dhulikhel but right now my son possess his own motorbike.” he laughs at himself thinking of the past. Most of the people at that period of time depend on the agriculture as the main source of survival. Very few people used to migrate India as labor worker. The financial problems used to be solved within the community or among the relatives through borrowing or lending money. *Jamindar* who acts as revenue collector or agent used to collect the money through villagers. Daudaha toil(tax officers from the centre) came every two month. He further asserts that “ Ekmusta uthaunni ani maal adda Kavre ma lagerra bujhaunni”. For him the present time scenario has been totally different than that of past. There has been rapid change in the social, economical, political and administrative aspects of the society. According to him now there is no one to spread the feeling of nationalism as it was in the past. I used to earn 30 as monthly by lekhandas and save Rs. 15 out of it. But today my son earn 50,000 but it’s hard for our family to survive.” At that time we were not allowed to eat food cooked by unmarried daughter but now I become so happy when my granddaughter cook food for me, “jamana badaliyo nani” (time has changed). People’s perception has been much individualistic (This shows how his subjectivity has changed with the process of modernization). They do not think of society, country but of themselves the most. The notion of people is about earning money and accumulating as much as capital as they can. Now according to him status in on money. Economic status leads to social status according to him.

2. Mr. Shanbhu Badal (61 years) son of Mr. Ram Chandra Badal is founder member

of Arunima English Boarding School at Baudha. He also teaches social studies. However, he has also engaged himself as meditation teacher. He took his citizenship at 2025 BS. According to him his younger brother migrated to Bara district at Nejgard. They have to walk from Kavre to Nijgad through Vimphedi. There was a government check post at Vimphedi which sometimes asked for citizenship card. So I made my citizenship from Dulikhel(the head quarter of Kavre) Anchal Karyalaya (district office). While visiting India at that time we also have to show citizenship card at the Indian checkpost at Raskaul. He arrived Kathmandu at 2022 BS. He gave his SLC from Padmodaya High School. Till then there was no need of citizenship.

He clarifies the importance of citizenship in this way “Everything starts with citizenship either you talk about education, job application, passport business etc.. In each and every step you need citizenship card. *“Citizenship makes me citizen of the country, provides the security to the personal property, and assures my family members future.”* He does not know how the tax or revenue was collected during past time but right now offices are part of it. He thinks various technology like mobiles, television as well as computer has transformed the society and people’s perception. “Life has become more materialistic” he states. Similarly he does not agree with the emergence of Nationalism as his father gave thanks to Panchayat regime. According to him I didn’t know about nationalism but sometimes sang a national song at schools, national dress (Daura surubal) we thought at that time it was made only for rich people(Jimaawal). I only used Pant after SLC. Living at Kathmandu we didn’t have to pay rent because we were Brahman. A rich thakuri at Naksal gave them a big room and lots of student from there village used to live there “there was feelings among the peoples of Kathmandu that they were *sahariya* (civilized) and *dhani* (rich) and we were *pakhe* (uncivilized) and poor” there were no feelings of Nepali and non Nepali which is just now. According to him this is because of citizenship card. According to him there have lot of changes in Hindu religion but still I felt proud that I am Hindu. We started taking tea, rice wherever we like after 2032 BS. This all can we relate to field and habitus of Bardau that man can changed his habitus when he changed his/her field.

He is against of flexible citizenship or dual citizenship. According to him our state are not so matured on these issues. *“Va ko janta lai ta ramro sanga rakna sakeko gena”*. It will have negative impact than positive one according to him.

3. Upendra Badal (26 years) the grandson of Mr. Ram Chandra Badal is an engineer working at a private consultancy. He has passed his SLC from Sent X-evrier at 2006. According to him he needed citizenship to get the enrolment at his collage. *"I felt very proud when I got my citizenship card. I think I am the full citizen of this nation as the others are"*. According to him nation is everything for person. The development of

the nation effect me directly and its underdevelopment also impact on me. *If Nepal have developed then I don't have to go to America and Australia. I don't have to left my family. It is very difficult to find job here with good salary. My present salary is not enough for me.* He is quite different then the other members. The unstable political situation is the main cause of all this. He state that my capital is my certificate and specialization on my field. Which make me able to adjust in anywhere of the world. According to him culture should changed according to the time. Such as we are accepting the secularism. There is no necessary that you have to follow your own religion and culture. He is strong supporter of flexible citizenship. According to him state must provided flexible citizenship but have to make a strong policies towards it.

4. Abik Badal (20 years) grandson of Mr. Keshab Badal has soon made the citizenship after the completion of SLC. According to him I became so proud when I get my citizenship. *Citizenship is a proof that a person is a citizen of that nation.* From campus to license from passport to job application everywhere we need this citizenship card. I do not know what the real sense behind the making of Citizenship is, but one thing is sure that all the administrative works are being affected by the absence of citizenship”. According to him passport is much important then citizenship. He compare Nepal with developed countries and show his anger towards the political leaders “ *Gaddar haru le desh begare*” He thinks political instability is the main reasons for the backwardness of the country. Right now he is at Pulchok Engineering Collage, he thinks information technology needs to enhance for the prosperous development of the country. He don't have any interest in nationalism and don't want to give interest in caste and religion. According to him they all are *Faltu Kur haru ho(not interesting issues)*.

5. Discussions and Analysis

Bourdieu (1992) argues that “A Field may be defined as a network, or configuration, of objective relations between positions. He relates the acquisition of citizenship as form of power. We can relate citizenship as the form of power which provides commands to the individual to establish their domination, subordination over other. Thus we can take citizenship as the form of capital which adds social, cultural and symbolic capital to the human beings. It determines one's habitués too. The person who has been provided with the citizenship card may have different form of disposition (habitués) compared to one who hasn't hold it. Citizenship shapes his or her own subjectivity regarding the way he or she perceives the other matter around him/hers. **For instance,** Mr. Ram Chandra Badal who perceives citizenship at 2021 assures security of their property. In the period of my Grandfather in law he only realized the important of citizenship after the land reform Act 2021. It means citizenship was related to economic aspect (land).

Those only get citizenship who has land but not for all. It is similar to Aristotolian citizenship. We also link it with Marshal view of civil right which related to economic field not the other field. He relates the acquisition of citizenship as form of power. Thus we can take citizenship as the form of capital which adds social, cultural and symbolic capital to the human beings. It determines one's habitus too. The person who has been provided with the citizenship card may have different form of disposition (habitus) compared to one who hasn't hold it. In the period of my grandfather in law those get citizenship who has the land. Citizenship shapes his or her own subjectivity regarding the way he or she perceives the other matter around him.

Subjectivity is used to describe about experiences, feelings, beliefs, and desires of human beings. It is a social thing which comes through innumerable interactions with society. Subjectivity is also shaped by economy, political institutions, communities and natural world. In the above case study most of the respondent's views, perception, ideas, notion, experiences, and desires vary in great degree. The process through which they are socialized has immense influence on shaping their own subjectivity. Here Ram Chandra till feel proud that he had served the villagers voluntary because the ontology of that time was related to God. So epistemology was to serve in the name of Mokchya (salvation).

Here the socialization process of grand father is totally in Brahmin family including caste hierarchy. They related poverty with religion or with karma. But the democracy 2007 had changed him a lot. They were able to established the pre primary school. Here we can see the change in his subjectivity. In his village now there was no restriction on education for any caste and class. But that restriction was not opened on other aspect such as in religious, cultural, social etc. Here he felt that there community was homogenization(we all were Hindu) and was the part of state. They didn't know about the territory of Nepal so they thanks Panchayat who make them aware of nationalism. But now my grandfather has changed a lot in the process of globalization when he migrated to Kathmandu. Now he talked the right about untouchable caste. T

Mr. Shambhu Badal have got different perception regarding citizenship. **For instance**, he took his citizenship to made his travel easier. He explains the practice of citizenship as a matter of advancement in the level of social lives among the people. Similarly, he takes it as the protection provided to other materials needs. Each of them has different sense of understanding about the notion of citizenship. In addition, to it for Mr. Badal is not merely a matter of identity, it is sense of belonging, bonding as well as attachment towards the country. For Mr. Shambhu it is sense of security and satisfaction.

Similarly Foucault (1982) “This form of power applies itself to immediate everyday life which categorizes the individual ,marks which he must recognize him by his own individuality, attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him which he must recognize and which others have to recognize in him. Thus it is a form of power which makes individual subjects”. If we relate the notion of citizenship here than we can define citizenship as the matter of power which is applied in everyday day to day life, attaches to his or her identity, imposes law of truth on the person, recognizes his or her own individuality. As in the second generation, perception regarding the notion of citizenship is different. For instance, Mr. Shambhu relates the citizenship with his security as well as identity. “*Citizenship makes me citizen of the country, provides the security to the personal property, and assures my family members future.*” On the other hand, Ram Chandra relates the notion of citizenship with complexity(those get who have land). But Mr. Shambhu state the transformation of the society, increase mobility of the people, advancement in the lives of the people were the central force which made notion of citizenship compulsory.

If we go through the modern generation Upendra Badal and Aisha Badal’s view it as the administrative compulsion made by the state. However, like the first generation they don’t entail citizenship with any form of feelings or attachment. We can see the effect of transnationalization in their life. Their knowledge is their capital which leads to earn economic capital. They are not aware of religion no caste. Here we can relate the power of Knowledge which make them able to survive anywhere. They also don’t give interest in nationalism. They only have concentration towards development.

Lastly, the third generation seems to have no idea exactly what real sense in the formation of Citizenship card but most of them reaction where “***Yo chahinchha j Kura ma pani***”. Nowadays, from passport to campuses, from job application to abroad studies procedures in each of the place we need citizenship card. Thus it has become the vital component in the every day's life of the people. They don’t have particular notion regarding the citizenship rather they merely have taken it as the administrative tools for fulfilling the peoples procedural activities. similarly, the notion of politics, its magnitude and involvement has been declining from the first generation to last generation. Political instability has been the central hurdle in the development of the country which is centrally being focused by the second and third generation.

As stated by Callero (2003) non human objects like television, computer acts as the apparatus of self construction. They are shaping the sociological periphery of self. Similarly, we can also relate Gellner (1983) perspective regarding various factors such as Universal literacy, mobility of individual, political rationality etc. which compel in

the formation of the citizenship's notion. All such developments compel to have the institution which can ensure stability i.e. state. Along with the formation of the state there needs tools for the proper functioning of the state, which is likely to be grounded by citizenship.

Regarding the desires, thinking, perception between the people of generation varies in great deal. The present generation involve themselves in the technological activities whereas the first generation seems to take it as ***“Aakash jamin ko pharak”(great different)***. Most of the respondents in the interview take the differentiation as of great disparity. They have never thought of lives being changed up to this degree. Regarding the development perspectives and its advancement, the present generation has been much lucky in getting the almost facilities compared to the first generation. Roads, communication, medical facilities, educations facilities etc. are striving for the perfection. Most importantly the wide influence of international music, culture, tradition have dismantled the local ethos and misbalanced the normal lifestyle of the people. The great impact of such cultures has increasingly eroded the local culture and tradition. Information technology has change the present generation more individualistic than the previous generation. The presence of various application, social sites, mobile television etc. have diluted the local system and surpassed it into the new level of discussion. **For instance** Mr. Adhikari says that ***“My son used to play games like chhoe dum, pittho, and kabbadi but right now my grandson and daughter plays games at his mobile, and computer and in television.”*** He is worried that it may lead his grandson more individualistic and materialistic as such games don't involve any person in the community. So the impact of globalization is increasingly more in the present generation than in past two generation.

However, there is still contradiction as what makes the theory of citizenship a complete package. Is Citizenship is about legal identity? Is it about carrying desirable activity? Kymlicka and Norman (1994) argue that “Citizenship is not just a certain status, defined by a set of rights and responsibilities. It is also an identity, an expression of one's membership in a political community.” There used to be the perception, which associates the citizenship just merely as providing the status of the country has been changed. It is not just as rights and responsibilities but also relates with the identity of one's presence. Similarly, Isin and Turner (2002) have tried to explore the demands for new claims that have been asked to be incorporated in the citizenship rights. Here Ong, 2000 defined about the necessary of flexible citizenship, the need of dual citizenship. All the issues forced to redefine the definition of citizen and of group. There used to be a time where citizenship were considered as a status under authority but right now it has been broadened trying to incorporate various political and social

struggles of recognition and redistribution and hence by the extension of citizenship. Thus this is the time which has been arguing for the redefinition of the citizenship theory. Various struggles have tried to incorporate the claims as well as the recognition of the particular citizens or groups. Thus the debate of citizenship has been taken to expansion and protection of rights.

IV. Conclusions

It is the global era which we are living is unique in history, unprecedented in the nature and speed of economic, social and technological change which has also character of ambiguity, uncertainties and rapid change. Since the emergence of globalization it has been annexing and invading the local norms, values and ethos in to its territory. The notion of nation-state developed fairly recently. Gellner (1983) argues that “Having a nation is not an inherent attribute of humanity, but it has now come to appear as such. Tonnesson and Hans Antlov, 1996 emphasis about the different perspective to see the nationalism and national building process of Asia and Africa.

It has remarkably changing the human subjectivity. As subjectivity refers to the cultural, social, political and psychological processes that shape and determine *who we think we* and *how we situated ourselves in this world*. Firstly, it is associated with experiences, feelings, beliefs, and desires of human beings. Secondly, it includes legal language of citizenship, being subject of nation-state endowed with rights and obligations. Referring to the case study that I have carried, I can strongly argue that the notion, idea, feelings, desires of the present generation (I would like to refer it as young generation) compared to the past generation has changed dramatically. The subjectivity of the grandfather has also seen change. The impact of globalization can be seen more among the young generation. We can also see migration as a cause of change in their subjectivity. The local values, norms, ethos are slowly and gradually being depleted. Machines (mobile and internet) are replacing the feelings, communal attachment, bonding among the people. Computers, mobile phone has become the part and parcel of life.

The notion of state and nationality is meaning only for older generation and the young generation don't have any interest on these subject. They are only concern on the future which is not possible without the development of the country. Societal relationship, bonding, attachments are weakening thus resulting in the triumph of globalization.

Similarly, globalization has also affected the area and notion of citizenship. Citizenship is the bundles of rights, responsibilities, obligations, entitlements and loyalties. However, the notion of citizenship has been differed to today's date. In the older

generation it is related belongingness and security while it is only identity and necessary documents for the younger generation. The main challenge of nation-state is to establish solidarity, social protection among the citizens due to growing impact of globalization. In addition to it, the establishment of political, social and economic rights is highly challenged. Similarly; governments have increasingly adapted their role and function in accordance to the prerequisites and requirements of globalization as on 2000 have defined. Finally, it creates disparity, passivity and alienation among the disadvantaged groups. For instance, Most of the respondents in the case study relate the notion of citizenship with rights and obligation. They relate citizenship as a process which connects person to the states. They view nation as a place which looks after the necessities of the citizen. Now as citizen being part of state, it should be capable of ensuring proper care, security, and livelihood of the people. It should punish the culprits who break the laws and ensure security to the people who follow the laws of the nation. Equity, Equality and Egalitarian perspectives should be properly carried by the state towards the citizen in ensuring the social justice among the people.

Thus I personally believe that, Globalization has both threat and opportunity for citizenship and nation state. Economic liberalization and restructuring have eroded economic and social rights of people in many countries. However, it has also facilitated in the access of information and rights and helps in the creation of civil society. Within the context of extremely complex and contradictory processes of change, people are struggling to create or protect a sense of community and working to increase the power of institutions that provide them with social problem. On the basis of the theoretical groundings as well as case study, we can conclude that globalization is gradually shaping as well as changing the notion of subjectivity, nation-state and citizenship and performing the role of Meta field.

References

- Anderson (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. New york: Verso. Pp. 1-8,113-140,163-186.
- Bourdieu, p and Wacquant J.(1992). *An Invitation to reflexive sociology*. Oxford and Cambridge: Polity Press. Pp. 94-139.
- Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups. *Theory and Society*, 14, 733.
- Callero, P. (2003). *The sociology of the Self*. *Annual Review of Sociology*, 29,115-133.

UNRISD (1996–2005). *Annual Reports & Evaluations | About UNRISD | UNRISD*
www.unrisd.org/.../C8A584001ADF8D698025792000334021?..

Tonnesson, S and Antlov, H. (2000). *Asian forms of the Nations*. Curzon, London Press, 1996

Prasain, D. (2010). Routes and place making: Necessities, possibilities and negotiation” and “documentary dual citizenship: Transnational angst” in subaltern transnationalism, citizenship and identity: A case study among labor migrations from Nepal in a Delhi neighborhood, Phd thesis submitted to Jawaharlal Nehru University, Chapter 4 (pp. 325-236,) and chapter 6 (pp. 368-4330)

Foucault. (1982). *The Subject and Power*. In H Dreyfus. And P. Rainbow (Eds), Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics (PP 208-226). London: Harvester Wheat Sheaf.

Gellner, E. (1983). *Nation and Nationalism*, Oxford: Oxford University Press. Pp39-62

History of sociology (2013) https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_sociology) Last modified on 31 December.

Globalization and citizenship (1996) (www.unrisd.org/.../search/EA794CA143A44B0AC1256C240048AE02?) December 9-11

Hasley, H (2004). *A history of sociology in Britain: science, nature and society*, p.3.

Hoten, J, Apparadurai, A. (1996). *Cities and Citizenship*. The University of Chicago press. Pp 8:187-204

Isin, Engin F and Turner, Bryan S.(2002). *Citizenship Studies: An Introduction*. In: Isin, Engin F. and Turner, Bryan S. eds. *Handbook of Citizenship Studies*. London, UK: Sage, PP 1-10.

Kymlicka, W. and Norman, W (1994) *Return of the citizen: A survey of Recent Work on Citizenship Theory*. Pp 352-381.

Marshall, T (1950). *Citizenship and Social Class, and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mansfield, N. (2000) *Subjectivity. Theories of the self from Freud to Haraway*. New York: New York University Press.

- ONG, A (1999). *Flexible Citizenship: The cultural logics of Trans-nationality*. Duke University, Durham & London, Dukes University press.
- Robinson, W. (1998). Beyond the nation state paradigm: Globalization, sociology and the challenge of transnational studies .*Sociological Forum*, 13(4), 561-594
- Subjectivity (2013) (<http://en.wikipedia.org/wiki/Subjectivity>) Retrieved on September 28
- Tilly,C (1994). *State and Nationalism in Europe 1492-1992. Theory and society*, 23 (1): 131-146
- The Basic Works of Aristotle (Modern Library Classics) Aristotle (Author), Richard McKeon (Editor) edited and with an introduction by Richard Mckeom, Dean of division of humanities, university of Chicago Random house , New York, 2001
- U.S. Congress Joint Economic Committee. 2010. *Women and the Economy, 2010: 25 Years of Progress But Challenges Remain*. August. Washington, DC: Congressional Printing, Office. Retrieved January 19, 2012 (http://jec.senate.gov/public/?a=Files.Serve&File_id=8be22cb0-8ed0-4a1a-841b-aa91dc55fa81).

FIRST PRINCIPLE STUDY OF PHONON IN Be_2C

Prakash Chanda Gupta

Assistant Lecturer, Shaheed Smriti Multiple Campus

Abstract

The phonon properties of Be_2C of antifluorite structure was computed with ab initio Density Functional Theory calculations using the generalized gradient approximation (GGA). The structure is used as a UV resistive and hard material. The obtained phonon dispersion indicates antifluorite Be_2C are dynamically stable and the obtained phonon DOS indicates high oscillations in the higher frequency ranges.

Introduction

Be_2C belongs to Group II-IV element antifluorite structure similar to diamond. It is transparent crystalline solid and very hard compound like diamond (Tzeng et al., 1998). It is a refracting material and have large elastic constants (Corkill & Cohen, 1993). It has high resistance to radiation damage and may be used in fission reactor components as a blanket material in fusion reactor (Lee et al., 1995).

The phonon dispersion is obtained from diagonalizing the dynamical matrix containing force constants between any two atoms in a system of interest. The phonon dispersion consists of acoustic phonon mode and optical phonon mode (Varshney et al., 2015). The acoustic phonon is a coherent movement of vibration (in-phase), which means one atom and neighbour atom have vibrate same direction, and the optical phonon is out-of-phase vibration, vice versa. The acoustic phonon has a relatively low frequency, and move to the same phase in the unit cell. It has one longitudinal acoustic mode (LA), having large phonon group velocity, and two transverse acoustic modes (TA) (Maurya et al., 2019). Therefore, acoustic phonons have a great influence on thermal conductivity characteristic which is important to have a large phonon group velocity and a long phonon relaxation time. The optical phonon has high frequency than acoustic phonon and has opposite vibration direction of one atom and neighbour atom. Thus, it has small phonon group velocity and broad energy range than acoustic phonon modes. Especially, it interacts with photon. The out-of-plane vibration cause the dipole moment. Therefore, IR active and Raman active properties of the structure occur due to optical phonon. In this work, phonon calculations are performed by DFPT method for the structure Be_2C . Be_2C is very common and many properties has been investigated for the compound (Mallett et al., 1954).

Computational Details

The first principle calculations were carried out with DFT package Quantum Espresso (version 7.0) along with pseudopotential plane-wave method. The PBE-PAW pseudopotentials (Singh & Nordstrom, 2006) were used with an energy cutoff of 50 Ry and k-point mesh $8 \times 8 \times 8$ is employed for DFT calculations (Sholl & Steckel, 2011) of optimized structure with total energy converging within 10^{-4} a.u. PBE exchange correlation functional of GGA (Perdew et al., 1996) is used in all calculations.

The phonon calculations were performed through Quantum Espresso (version 7.0) using DFPT method. A $12 \times 12 \times 12$ k-point grid was used for sampling the irreducible segment of the Brillouin zone for phonon calculations. In order to obtain full phonon spectrum, we evaluated 8 dynamical matrices on a $4 \times 4 \times 4$ grid in q space for the structure. These matrices were then Fourier-interpolated to obtain the phonon dispersion curves and DOS.

Results

The Be_2C have a face-centered cubic crystal structure with space group Fm-3m (225) (Ruschewitz, 2003). The occupied Wyckoff positions for Be and C atoms are 8c (0.25, 0.25, 0.25), (0.75, 0.75, 0.75) and 4a (0, 0, 0), respectively. The figure 1 shows the crystal structure of the compound Be_2C (Yan et al., 2011).

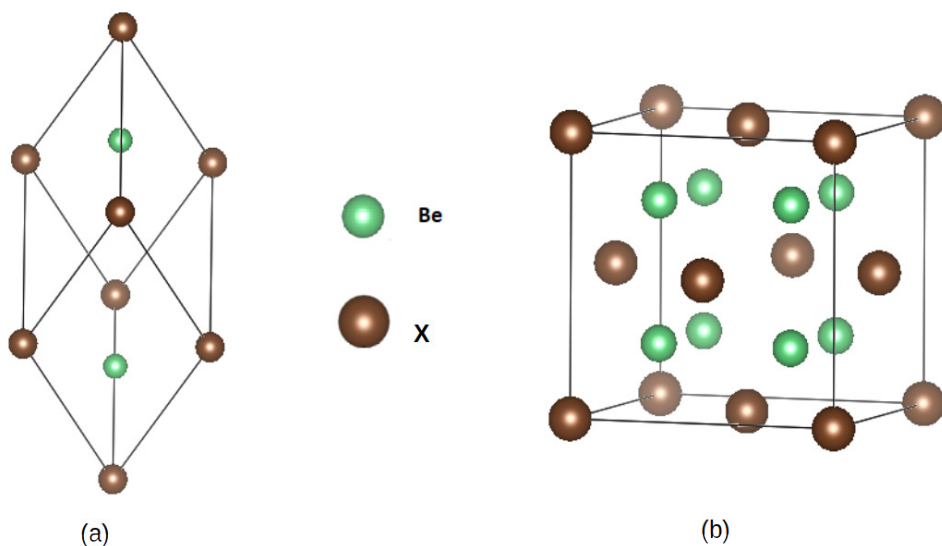

Fig 1: (a) Primitive Structure, (b) Conventional Structure [X = C]

The optimized lattice parameter for the structure is shown in the Table 1 below with available theoretical and experimental value for comparison.

Work	Method	Values
This Work	GGA	4.327 Å
Paliwal et al., 2013	GGA	4.335 Å
Yan et al., 2011	GGA	4.33 Å
Experimental	-	4.330 Å

The primitive cell of Be_2C contained three atoms (Coobs & Koshuba, 1952). The corresponding number of vibrational modes is 9 of which 3 are acoustic branches and the remaining 6 are optical ones. The acoustic modes frequencies converge at high symmetry Gamma point. The phonon frequencies are positive for Be_2C which confirms its dynamical stability (Fowler & Tole, 1989). The phonon dispersion and DOS along majority symmetry directions of the structure is shown in figure 2.

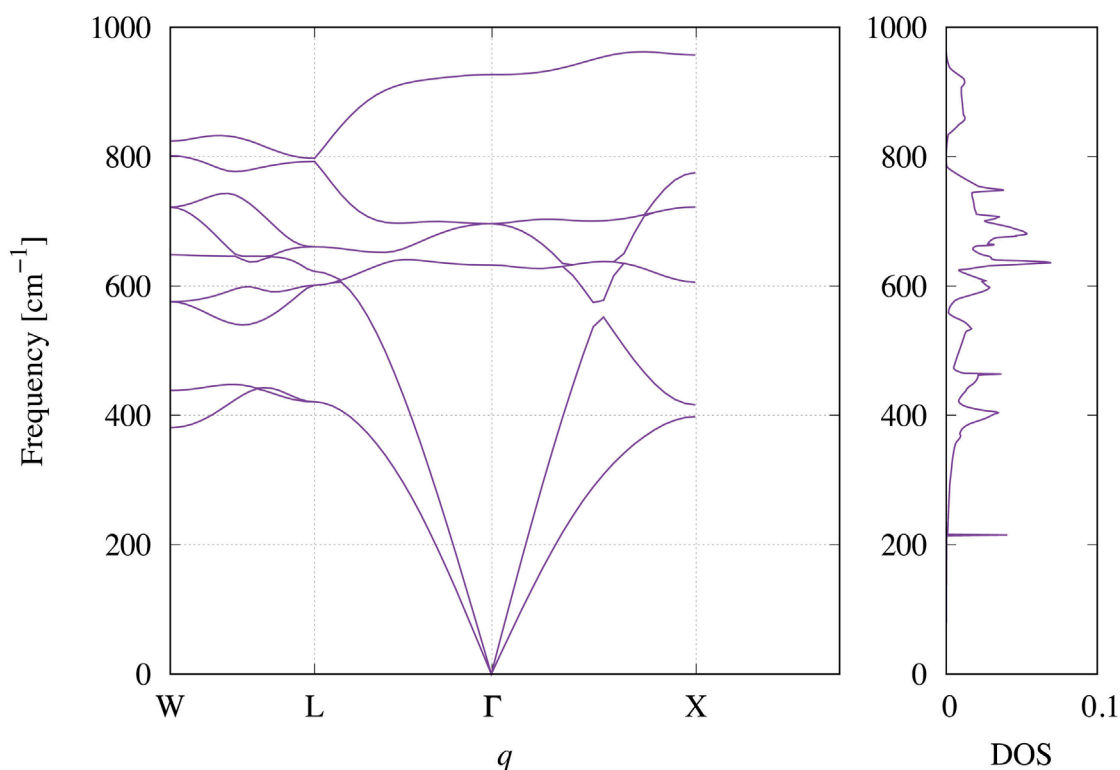

Fig 2: Phonon dispersion curve and phonon DOS for Be_2C .

Conclusion

A first principle DFT method has been implemented to investigate phonon properties of Be_2C . The lattice parameter at equilibrium is in good agreement with experimental data and previously calculated for Be_2C . The dispersion curve is characterized by absence of imaginary frequencies and hence the compound is dynamically stable. There are many research work on Be_2C related to structural, electronic and optical properties. This work on phonon properties is uniquely computed and hence this study can be helpful for further research on this crystal.

References

- C.T. Tzeng, K.D. Tsuei, W.S. Lo, Experimental electronic structure of Be_2C , Phys. Rev. B 58 (11) (1998) 6837–6843. doi:10.1103/PhysRevB.58.6837.
URL <https://link.aps.org/doi/10.1103/PhysRevB.58.6837>
- C. H. Lee, W. R. Lambrecht, B. Segall, Electronic structure of Be_2C , Physical Review B 51 (16) (1995) 10392–10398. doi:10.1103/PhysRevB.51.10392.
URL <https://link.aps.org/doi/10.1103/PhysRevB.51.10392>
- D. Varshney, S. Shriya, M. Varshney, N. Singh, R. Khenata, Elastic and thermodynamical properties of cubic (3C) silicon carbide under high pressure and high temperature, Journal of Theoretical and Applied Physics 9 (3) (2015) 221–249. doi:10.1007/s40094-015-0183-7.
URL <https://doi.org/10.1007/s40094-015-0183-7>
- D. Sholl, J. A. Steckel, Density functional theory: a practical introduction, John Wiley & Sons, 2011.
- D. J. Singh, L. Nordstrom, Planewaves, Pseudopotentials, and the LAPW method, Springer Science & Business Media, 2006.
- H.-Y. Yan, Q. Wei, S.-M. Chang, P. Guo, A First Principle Study of Antifluorite Be_2X ($\text{X} = \text{C}, \text{Si}$) Polymorph, Acta 115 Physica Polonica A 119 (2011) 442–446. doi:10.12693/APhysPolA.119.442.
- J. P. Perdew, K. Burke, M. Ernzerhof, Generalized Gradient Approximation Made Simple, Phys. Rev. Lett. 77 (18) (1996) 3865–3868. doi:10.1103/PhysRevLett.77.3865.
URL <https://link.aps.org/doi/10.1103/PhysRevLett.77.3865>
- J. L. Corkill, M. L. Cohen, Structural, bonding, and electronic properties of IIA-IV antifluorite compounds, Phys. Rev. B 48 (23) (1993) 17138–17144. doi:10.1103/PhysRevB.48.17138.

URL <https://link.aps.org/doi/10.1103/PhysRevB.48.17138>

J. H. Coobs, W. J. Koshuba, The Synthesis, Fabrication, and Properties of Beryllium Carbide, *Journal of The Electrochemical Society* 99 (3) (1952) 115.
doi:10.1149/1.2779672.

URL <https://doi.org/10.1149/1.2779672>

M. W. Mallett, E. A. Durbin, M. C. Udy, D. A. Vaughan, E. J. Center, Preparation and Examination of Beryllium Carbide, *Journal of The Electrochemical Society* 101 (6) (1954) 298. doi:10.1149/1.2781251.

URL <https://doi.org/10.1149/1.2781251>

P. W. Fowler, P. Tole, Theoretical evidence for the C^{4-} ion in beryllium carbide, *Journal of the Chemical Society*, 95 *Chemical Communications* (21) (1989) 1652–1654.
doi:10.1039/C39890001652.

URL <http://dx.doi.org/10.1039/C39890001652>

U. Ruschewitz, Binary and ternary carbides of alkali and alkaline-earth metals, *Coordination Chemistry Reviews* 244 (1-2) (2003) 115–136.
doi:10.1016/S0010-8545(03)00102-4.

URL <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010854503001024>

U. Paliwal, D. K. Trivedi, K. L. Galav, K. B. Joshi, First-principles study of structural properties of alkaline earth metals methanides A_2C ($A = Be, Mg$), *AIP Conference Proceedings* 1536 (1) (2013) 395–396. doi:10.1063/1.4810267.

URL <https://aip.scitation.org/doi/abs/10.1063/1.4810267>

V. Maurya, U. Paliwal, G. Sharma, K. B. Joshi, Thermoelectric and vibrational properties of Be_2C , $BeMgC$ and Mg_2C using first-principles method, *RSC Adv.* 9 (24) (2019) 13515–13526. doi:10.1039/C9RA01573F.

URL <http://dx.doi.org/10.1039/C9RA01573F>

PART–B

(NEPALI LANGUAGE)

लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन

लक्ष्मण अर्याल

सहप्राध्यापक, भाषासाहित्य विभाग, शहीद स्मृति बहुमुखी क्याम्पस, रत्ननगर, चितवन

लेखसार

यो आलेख लघुकथाको व्यवस्थापन पक्षसित सम्बन्धित छ। यसमा लघुकथाको आदि, मध्य र अन्त्य भागको व्यवस्थापन पक्षलाई केलाउँदै लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन चुनौतीको कुरा हो। धेरै धेरै पुराना र नयाँ लेखकहरूमा पनि यसको व्यवस्थापन पक्षले सधैं प्रश्न मात्र लिएर आएको देखिन्छ। धेरैजसो लघुकथाकार अन्त्य व्यवस्थापनमा आएर नराम्रोसँग चुकेका छन्। यसलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले यो लेख लेखिएको हो। यहाँ आदि, मध्य र अन्त्य भागको प्रभावकारितालाई उदाहरणसहित देखाइएको छ। यसमा उद्देश्यपुष्टिका लागि सुरुभक्त लिखित प्रेम, विनय कसजु लिखित अपरेसनको साइत र खेमराज पोखरेल लिखित सिमानामा आमा लघुकथालाई उपयोग गरिएको छ। यस अध्ययनमा मूलतः पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ। वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको समेत यसमा प्रयोग गरिएको छ।

प्रमुख शब्दावली : लघुकथाका अङ्ग, अन्त्य व्यवस्थापन, बन्द अन्त्य, खुला अन्त्य, समस्याको रोपण, द्वन्द्वबीजको सङ्केतन र बीजाङ्कुरण, उत्कर्ष, पटाक्षेप।

अध्ययनको परिचय

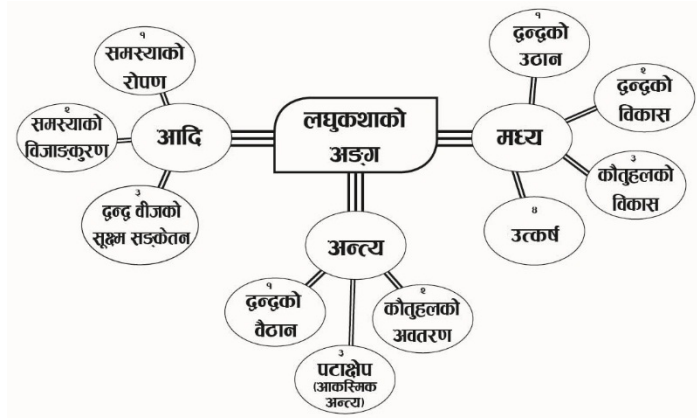
लघुकथा आख्यान विधाको प्रभावकारी प्रविधा हो। यसलाई लघुतम आख्यान भन्नु उपयुक्त हुन्छ। लघुतमको अर्थ आकारगत लघुता मात्र होइन, घटनाहरूको अनगिन्ती हाँगाबिँगाले नजेलिएको पनि हो। कथ्य विषयको अगलबगल रिङ्दै लेखिनु र आफैंमा पूर्ण हुनु पनि लघुतमको घेरा हो। यसलाई सार कथा भनेर बुझ्नु हुँदैन। यो भिल्का हो, अग्रेठ होइन र अग्रेठबाट निकालिएको अगुल्टो वा कोइला पनि होइन यो। यो आफैंमा पूर्ण सानो टर्च लाइट हो तर सडकबत्ती होइन। टर्चलाई सडकबत्ती बनाउन सकिँदैन र सडकबत्तीलाई टर्च बनाउन पनि मिल्दैन। यो छोट्याइएको कथा होइन। भन्नुको मतलव लघुकथा आफैंमा पूर्ण सावयव सिङ्गो रचना हो।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यो आलेख लघुकथाको संरचनात्मक स्वरूपसँग सम्बन्धित छ। यसमा लघुकथाका संरचनामा आउने आदि, मध्य र अन्त्य भागको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित रही विश्लेषण गरिएको छ। विशेष गरी यसमा लघुकथाको महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिने अन्त्य व्यवस्थापनका सन्दर्भहरूलाई मसिनोसँग केलाइएको छ। धेरैजसो लेखकहरू चुक्ने गरेको यो अन्त्य व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित बनाई लघुकथा लेखनमा व्यवस्था बनाउनु यो लेखको उद्देश्य हो। लघुकथाको आदि, मध्य र अन्त्य व्यवस्थापन कसरी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरालाई यसमा उदाहरणका साथ प्रस्तुत गरिएको छ। यो गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित छ। पुस्तकालय विधिको उपयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएकाले यसमा द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरू छन्। यहाँ आवश्यकताअनुसार वर्णनात्मक, विवरणात्मक र तुलनात्मक पद्धतिको उपयोग गरिएको छ। यसमा उद्देश्यपुष्टिका लागि सुरुभक्त लिखित प्रेम, विनय कसजु लिखित अपरेसनको साइत र खेमराज पोखरेल लिखित सिमानामा आमा लघुकथालाई उदाहरणका रूपमा उपयोग गरिएको छ।

लघुकथाका अङ्गहरू

कथामा भैं लघुकथामा पनि कथानकको आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खला रहन्छ। कथामा यो शृङ्खलाले विकसित हुने समय पाउँछ भने छोटो र छिटोमा सक्नुपर्ने भएकाले लघुकथाले धेरै समय पाउँदैन। अर्थात् लघुकथामा ती अङ्गहरूलाई छिटो व्यवस्थापन गर्नुपर्छ। थोरैमा आदि, मध्य र अन्त्य तीनवटै अङ्गलाई व्यवस्थापन गर्नुपर्ने भएकाले लघुकथालेखन चुनौतीपूर्ण छ। लघुकथाका अङ्गहरू र तिनका उपाङ्गहरूलाई आरेखमा यसरी देखाइन्छ —

१. आदि भाग :

आदि भाग अन्तर्गत विषयवस्तुको आरम्भ र विकासलाई समेटिन्छ। आरम्भ चिनारी हो, विषयको उठान हो। लघुकथामा यो प्रभावकारी बनुपर्छ। पाठकलाई ध्यानाकृष्ट गर्ने अङ्ग भएकाले लघुकथाका आरम्भिक वाक्यहरू कसिला र गहकिला हुनु अपरिहार्य हुन्छ। समस्याको रोपण, समस्याको विजाङ्कुरण, र द्वन्द्वबीजको सङ्केतन पनि यसै भागमा समायोजित हुन्छन्। समस्याको उठानमा लेखकले शैलीगत परिपाक देखाउनुपर्छ। शैलीगत परिपक्वता भएन भने समस्या जतिसुकै गहन उठाइएको भए पनि त्यसले पाठकलाई ध्यानाकृष्ट गर्न सक्दैन। लगभग ५०/६० शब्दको आसपासमै आदि भागलाई समायोजन गर्न सकिन्छ।

२. मध्य भाग

लघुकथाको आदि भागमा रोपिएको र विकसित समस्याले उत्कर्षता प्राप्त गर्ने अवस्था मध्य भागमै पाउँछ। यो द्वन्द्वको उठान र विकास अनि कौतुहलको उद्भव र उत्कर्षको चरण हो। यस भागमा समस्याका कारक तत्त्व बीच उत्पन्न द्वन्द्वले पाठकमा कुतूहल भरिदिन्छ। अब के होला को खुल्दुली नै कुतूहल हो। द्वन्द्व जति सघन भयो त्यति नै मात्रामा पाठकको मस्तिष्कमा खुल्दुली मच्चिन्छ। लघुकथाकारले यो भागमा पाठकको मनमा पसेर जति बढी खुल्दुली र हुँडलो मच्चाउन सक्छ त्यति नै मात्रामा लघुकथा सफल बन्छ। यो लघुकथाको उत्कर्षको अवस्था हो। आदि भागमा भैं यो भागमा पनि कसिलो भाषाशैलीको अनिवार्यता रहन्छ। लगभग १५० देखि २०० शब्दको आसपासमा मध्य भागलाई समायोजन गर्न सकिन्छ।

३. अन्त्य भाग

यो लघुकथाको बिट हो। यसलाई कौतुहलको बिसौनी पनि भन्न सकिन्छ। यो द्वन्द्वको बैठान हो। लघुकथाको सफलता र असफलताको मापन यसै भागबाट गर्न सकिन्छ। आदि र मध्य भागको सफलताले मात्र लघुकथाको मानक निर्धारण हुँदैन। अन्त्य भागमा आएका चोटिला वाक्यहरू जसले पाठकलाई धेरैवेरसम्म रन्थन्याउँछ यसले लघुकथालाई सफलता

उन्मुख बनाउँछ। २०/३० शब्दको आसपासमा अन्त्य भागलाई व्यवस्थित गर्न सकिन्छ। लघुकथाको अन्त्य भाग पाठकले कल्पना गरेभन्दा भिन्न भएमा लघुकथाको सफलता चुलिन्छ। यसै सन्दर्भमा लघुकथा सिद्धान्तका विश्लेषक गोपाल अशक भन्छन् –

यसको (लघुकथाको) अन्त्य अप्रत्याशित र नाटकीय हुन्छ। लघुकथाको अन्त्य पूर्वानुमानित भन्दा अभ्र अर्थपूर्ण भएमा यसको प्रभाव चुलिने गर्छ। (अशक, २६५, पृ. २८)

माथिका अङ्गहरूको विन्यास अवस्थालाई सरुभक्त लिखित प्रेम लघुकथामा हेरौं –

अङ्ग	अवस्था	घटना विवरण
आदि	आरम्भ (समस्याको रोपण)	<ul style="list-style-type: none"> हरिशरणले कमलालाई प्रेम गर्नु प्रेम गरेको अर्को वर्ष भागी बिहे गर्नु
	विकास (समस्याको विजाड् कुरण र द्वन्द्वबीजको सङ्केतन)	<ul style="list-style-type: none"> बिहे गरेको वर्ष दिन नपुग्दै हरिशरण र कमलाका बीच खटपट हुनु कमला घर छाडेर बेपत्ता हुनु
मध्य	द्वन्द्वको उठान	<ul style="list-style-type: none"> हरिशरणले पुनः विमलालाई प्रेम गर्नु, प्रेम गरेको छ महिना नबित्दै उही भागी बिहे गर्नु, ३ महिनापछि लोग्नेस्वास्नी बीच खटपट पर्नु, विमलाले आफ्नै सलले पासो लगाएर आत्महत्या गर्नु हरिशरणले अमलालाई प्रेम गर्नु, ३ महिना नपुग्दै भागी बिहे गर्नु, महिना दिन पछि नै लोग्नेस्वास्नीका बीच खटपट पर्नु, अमलाले लोग्नेलाई गरालाले टाउकामा प्रहार गर्नु र माइत हिँड्नु
	द्वन्द्वको विकास	
अन्त्य	कौतुहलको सिर्जना	<ul style="list-style-type: none"> टाउकामा चोट लागे पनि हरिशरण नमर्नु केही दिन पछि अस्पताल बसेर घर फर्कनु दुई हप्ता घरमा आराम गर्नु जङ्गलको सिंह आखेटयात्रामा निस्केभैं प्रेमयात्रामा निस्कनु आजभोलि उसको प्रेम उर्मिलासँग चलनु
	उत्कर्ष	
अन्त्य	द्वन्द्वको बैठान	<ul style="list-style-type: none"> टाउकामा चोट लागे पनि हरिशरण नमर्नु केही दिन पछि अस्पताल बसेर घर फर्कनु दुई हप्ता घरमा आराम गर्नु जङ्गलको सिंह आखेटयात्रामा निस्केभैं प्रेमयात्रामा निस्कनु आजभोलि उसको प्रेम उर्मिलासँग चलनु
	कौतुहलको अवतरण	
अन्त्य	पटाक्षेप (आकस्मिक अवतरण)	<ul style="list-style-type: none"> टाउकामा चोट लागे पनि हरिशरण नमर्नु केही दिन पछि अस्पताल बसेर घर फर्कनु दुई हप्ता घरमा आराम गर्नु जङ्गलको सिंह आखेटयात्रामा निस्केभैं प्रेमयात्रामा निस्कनु आजभोलि उसको प्रेम उर्मिलासँग चलनु

लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन

लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापनको प्रभावकारिता अत्यावश्यकिय हुन्छ। पाठकका मानसिकतामा तीब्र भनभनाहट पैदा गर्न सक्नु अन्त्य व्यवस्थापनको प्रभावकारिता हो। अत्यावश्यकिय यसकारण कि अन्त्य व्यवस्थापन राम्रोसित हुन सकेन भने राम्रा लघुकथा पनि दुर्घटनामा पर्छन्। लघुकथाको अन्त्य भाग अरू विधाको जस्तो हुँदैन। यस भागमा वाक्यहरू क्रमशः दरा र सघन बन्नुपर्छ। लघुकथाले अन्त्य व्यवस्थापनमा विलम्ब होइन आकस्मिकता खोज्छ। आकस्मिक अन्तले पाठकलाई उसको कल्पना बाहिरको सीमामा पुर्‍याउँछ। यसबाट धेरैवेरसम्म प्रभाव उत्पन्न भई पाठक खल्बलिन्छ। पाठक खल्बलिनु लघुकथाको सफलता हो। लघुकथाको अन्त्य औपदेशिक नभई वैचारिक स्थापनालाई जोड दिने हुनुपर्छ। लघुकथाको अन्त्य सम्बन्धमा दयाराम श्रेष्ठ भन्छन् –

“... नाटकीय अन्त्य लघुकथाको आकर्षण हो। यस लघुरचनाले अन्त्यमा पाठकलाई पनि आफूभित्रै समाहित गर्ने कुरालाई अत्याधिक महत्त्व दिएर अन्त्यमा आफ्नो मूल आशयलाई नेपथ्यमा राखिदिन्छ।” (श्रेष्ठ, २०७२, मधुपर्क, पृ. ७)

लघुकथाको समापन कस्तो हुनुपर्छ भन्ने विषयमा समालोचक लक्ष्मणप्रसाद गौतमले लघुकथाको समापन संवृत र विवृत हुन सक्छ भनेका छन् । उनी मानक लघुकथाको निर्माणमा विवृत समापन बढी उपयुक्त हुने धारणा राख्छन् ।

“लघुकथाको समापनको शैली अर्थात् टेक्निकले विशेष महत्त्व राख्दछ । समापन भनेको लघुकथाको टुंग्याउनी हो र यो समापन वा टुंग्याउनी अन्य विधाका तुलनामा लघुकथामा फरक हुन्छ । लघुकथाको समापन संवृत र विवृत गरी दुई किसिमको हुन्छ ।” (गौतम, २०७२, पृ. ११८)

लघुकथाको अन्त्यमा वीजवाक्य रहेको हुन्छ जसका माध्यमबाट पाठकले रचनाको रसास्वादन गर्ने गर्छन् भन्ने धारणा राख्ने अनुसन्धाता पुष्करराज भट्टको विचार यस्तो छ –

“आधुनिक लघुकथाको अन्त्यमा निश्चित प्रभावपूर्ण विचार वा सन्देशको प्रवाह हुनुका साथै लघुकथाको अन्त्य प्रभावपूर्ण हुनुपर्छ ।” (भट्ट, २०७३, पृ. २०)

लघुकथामा अन्त्य व्यवस्थापन गर्दा खुला (Open) र बन्द (Close) गरी दुई किसिमबाट गर्न सकिन्छ ।

(क) बन्द अन्त्य (Close ending)

बन्द अन्त्यमा लघुकथाकारले आफैले निर्णय दिने गर्छ । यसमा पाठकले आशय बारे घोट्लिनु र निर्णय लिनु पर्दैन । अर्थको फोकस लघुकथाकार स्वयंले निर्धारण गर्ने हुँदा पाठकको काम लघुकथा पढ्ने र चित्त बुझाउने वा नबुझाउने मात्र हुन्छ । धेरैजसो सिद्धान्तकारहरू पाठकलाई अर्थ बारे घोट्लिन दिनुपर्छ भन्छन् र यस किसिमको लघुकथामा चित्त बुझाउँदैनन् । लघुकथामा आवश्यक पर्ने वीज वाक्य पछि अन्य वाक्य थप्दा जोखिम भन्ने हुन्छ । सिकारु लघुकथाकारले मात्र होइन स्थापित लघुकथाकारहरूले पनि यस्ता लघुकथा लेखेका छन् । लेखक निर्णयक बन्नुलाई नराम्रो नै त भन्न सकिदैन तर लघुकथाकारले दिएको निर्णयमा पाठक पूर्णतः सहमत बन्न सकेन भने लघुकथा दुर्घटित बन्न सक्छ । पाठकलाई खुला रूपमा छाडिदिँदा उसले आफ्नो रुचि अनुसारको चरमोत्कर्ष भन्ने प्राप्त गर्छ ।

यस विषयमा सिद्धान्तकार लक्ष्मणप्रसाद गौतमको धारणा भन्ने यस्तो छ –

लघुकथाकारले अन्त्यमा रहस्यको पटाक्षेप नगरीकनै वा रहस्यको पटाक्षेप गरेर पनि तत्पश्चात् आफ्नो निर्णय दिएर लघुकथा टुङ्ग्याउँदा संवृत समापन हुन्छ । (गौतम, २०७३, पृ. ११२)

बन्द समापन लेखकले लेखिदिएको प्राप्ति हो । हुनत बन्द समापन पनि नराम्रो होइन । लेखक के मा जोड दिन्छ भन्ने कुरा बन्द समापनबाट प्राप्त हुन्छ । लेखकको उद्देश्य एकातिर र पाठकीय ग्रहण अर्कोतिर हुने स्थिति रोक्न कतिपय लेखकहरू अन्जानमा नै बन्द समापन गर्छन् । यो बन्द समापनको टेक्निक भनेको सूचीकारको सीपजस्तै हो । कपडाको डिजाइन गर्दा कति खोल्दा राम्रो र कति खोल्दा भद्दा हुन्छ भन्ने कुरा कुशल सूचीकारको सीप र अनुभवले तय गरेजस्तै एउटा कुशल लघुकथाकारले पनि समापनमा कति खोल्ने र कति छोप्ने भन्ने कुशलता देखाएमा लघुकथाको स्तरीयता घट्दैन बढ्छ ।

नमूना एक

“अपरेसन गर्न ढिला भइसक्यो । तपाईंको श्रीमान् कहाँ जानुभयो ?” — नर्सले बडो व्यग्र भएर सोध्नु ।

“उहाँ एकैछिनमा आउँछु भनेर जानु भएको थियो । अपरेसन नगरी हुँदैन र सिस्टर ?” — बिरामीले चिन्तित हुँदै सोध्नु ।

“बच्चा चलन छाडिसक्यो मुटुको चाल घट्दै छ । तुरुन्तै अपरेसन कोठामा लैजाँदै गर्नु भनेर डाक्टरले भन्नु भएको छ । अपरेसन गर्ने कागतमा तपाईंको श्रीमान्को सही नभई भएन ।” — नर्सले आत्तिएर यताउता हेर्न थालिन् ।

एकछिनपछि डाक्टर आइपुगे ।

“सिस्टर यो बिरामीको केस क्रिटिकल छ भन्ने तपाईंलाई थाहा छैन ? किन अपरेसन थिएटरमा नलगेको ?” — डाक्टरले अलि भकिँदै भने ।

“अपरेसनको कागतमा सही नै भएको छैन सर ।”

“बिरामीको कोही आफन्त छैन ?” — डाक्टरले सोधे ।

“उहाँको श्रीमान् अघिसम्म यहीं थियो । बाहिर निस्केको आएको छैन ।”

“यस्तो अवस्थाको बिरामीलाई पनि छाडेर जाने कस्ता कस्ता लोग्ने हुन्छन् । बिरामी तलमाथि भयो भने यस्तैले अस्पतालमा तोडफोड गर्छन् ।”

एकछिनपछि डाक्टर फेरी आए । बिरामीलाई जहाँको त्यहीं देखेर उनले आत्तिँदै सोधे — “होइन यो बिरामीको मान्छे अझै आएको छैन । अब ढिलो भयो भने आमाको ज्यान पनि खतरामा पर्नसक्छ ।”

“बिरामीको साथी आएको रैछ । उनलाई सही गराए हुन्छ सर ?”

“हुन्छ चाँडै गराइहाल्नुस् ।”

भण्डै एक घण्टापछि हस्याँडफस्याड गर्दै बिरामीका पति आइपुगे । बिरामीलाई ओछयानमा नदेखेपछि उनले नर्ससँग सोधे — “होइन अपरेसन भइसक्यो कि क्या हो ? के भयो ?”

नर्सले दुःख मान्दै भनिन् — “कहाँ जानु भएको थियो तपाईं ? अपरेसन गर्न ढिला भयो । बच्चालाई जोगाउन सकिएन । मुस्किलले आमालाई जोगायौं ।”

दुई हातले कपाल समात्दै पति थुचुक्क भुइँमा बसे । “होइन के भयो यस्तो ! म त ज्योतिष कहाँ गएको थिएँ । ज्योतिषले १२ बजे पछि अपरेसन भयो भने लक्षण भएको भाग्यमानी छोरा जन्मन्छ भन्थ्यो । यसैले १२ बजेपछि अपरेसन गर्न भनेर ढिला गरेँ । के मेरो भाग्यमानी छोरा बाँच्दैन अब ?”

नर्सले सान्त्वना दिँदै भनिन् — “अब पछुताएर के काम । जे हुनु भइसक्यो । तर मर्ने बच्चा छोरा होइन छोरी थिई ।”

“ए हो र ।” पति लामो सास फेर्दै उठे ।

(अपरेसनको साइत, विनय कसजु : मोलुङ लघुकथा सङ्ग्रह, पृ. २०९-२१०)

माथि उधृत विनय कसजुद्वारा लिखित लघुकथा बन्द अन्त्य भएको लघुकथाको उदाहरण हो । यस लघुकथामा नर्सबाट पति पात्रलाई अन्तिममा सान्त्वनाका साथ भनिएको “तर मर्ने बच्चा छोरा होइन छोरी थिई ।” नै वीज वाक्य हो । वीज वाक्य पछि लघुकथाकारले एउटा वाक्य थपेका छन् — “ए हो र ! पति लामो सास फेर्दै उठे ।” यो वाक्य नहुँदा पनि लघुकथाको संरचना पूर्ण हुने थियो ।

अन्तिमको वाक्य नराखेर पढ्दा पाठकका मनमा निम्नलिखित प्रश्नहरू उब्जिन्छन् — छोरीको मृत्युको सूचनाबाट पति पात्रको मन खुसी भयो कि दुःखी ? अपरेसनपछि यदि छोरी बाँचेकी हुन्थी भने के उसको मनले पापकर्म चिताउँथ्यो होला त ? छोरी पाउने श्रीमतीप्रति पति पात्रको हेराइ कस्तो हुन्थ्यो होला ? तर अन्तिम वाक्यले गर्दा पाठकलाई यी र यस्ता प्रश्न गर्नुपर्ने भन्जट भएन । “ए हो र ! पति लामो सास फेर्दै उठे” अन्तिम वाक्यबाट पति पात्रमा छोरी मर्नुमा कुनै विषाद थिएन भन्ने अर्थ लक्षित भएको छ । अन्तिमको वाक्यबाट पहिलो प्रश्नको उत्तर आएको छ तर अरू प्रश्न निरुत्तरित नै छन् । यहाँ पाठकलाई खुला रूपमा छडिदिएको भए उसले आफ्नो रुचि अनुसारको चरमोत्कर्ष भने प्राप्त गर्न सक्ने थियो ।

(ख) खुला अन्त्य (Open ending)

खुला अन्त्यमा लघुकथाकार आफैं निर्णायक बन्दैन । यसमा लघुकथालाई रहस्यमा पुर्‍याएर छाडिन्छ । अर्थका दायरा बारे सोच्ने काम पाठकको जिम्मामा हुन्छ यो लेखकले पाठकलाई दिएको गृहकार्य हो । अर्थात् यसमा पाठकले मनमाफिक धारणा बनाउने छुट पाउँछ । लघुकथा पठनपश्चात् पाठक लघुकथाको धारणाप्रति सोचमग्न हुन्छ । यो पाठकलाई स्पेस

दिइएको अवस्था हो । यस्तो अन्त्यले बौद्धिक पाठकको अपेक्षा गर्दछ तर स्वयम् धारणा निर्माण गर्न नसक्नेका लागि यो भेड नपाउनाले अर्थ न बर्थको रचना बन्न पुग्छ । तुलनात्मक रूपमा बन्द अन्त्यका लघुकथाभन्दा खुला अन्त्यका लघुकथाहरू बढी सफल भन्छन् र लघुकथा दुर्घटित बन्नु पर्दैन । पाठकीय ग्रहण क्षमताअनुसार लघुकथाको अर्थ बुझ्नका लागि खुला समापन उपयुक्त तरीका हो भनिन्छ । यही धारणालाई जोड दिदै सिद्धान्तकार लक्ष्मणप्रसाद गौतम भन्छन् –

“लघुकथाकारले भाव वा विचार अर्थात् सारवस्तुलाई सुरुदेखि नै क्रमशः अर्थात् उत्तरोत्तर उत्कर्षतिर लगी अन्त्यमा रहस्यको पटाक्षेप गरेर कौतुहलताका साथ त्यसपछिको अर्थ लगाउने जिम्मा पाठकलाई नै छाडी लघुकथा टुङ्ग्याउँदा विवृत समापन हुन्छ ।” (गौतम, २०७३, पृ. ११२)

नमुना दुई

साहुको काम आज गजार छ, जानै पर्छ । — उसले प्रत्युत्तर फर्कायो ।

ऋण न खाएको हो, बिक्री भएको त होइन नि, सज्जो नभएपछि ।

वर्ष दिनको अन्न लाउने बेला छ, साहुको काम गर्ने पर्छ, फेरी यसपल्ट पनि साहुको सहराँ बस्ने ज्वाइँ यहाँ चुनावमा उठ्ने अरे ।

दुबै जोडपोइको यसबारेमा बहस नै भयो । दिनभर काम गर्‍यो र साहुको घर पुग्यो । साहुसाहुनी घरभगडा गर्दै थिए ।

त्यत्रो प्रधान हुनुभो डल्लीलाई बिगार्दा पनि केही भनिन । कमाएको सबै पोस्नु भो । एउटा अलि राम्रो घरघडेरी काठमाडौँमा जोडौँ न भने । जाबो चार आनामा एउटा घर टिक्रिक्क ।

अब ज्वाइँले जोर्छन् के, प्रधान त बनाऔँ ।

केही खानेकुरा मागेर घर लैजाउँला भन्ने ठानेको थियो । साहुसाहुनीका भगडा देखेर ऊ लखतरान परेर घर आयो । ऊ जहान नजिकै बस्यो । उसकी जहानले टाउको छामी र भनी — मान्ने होइनौ तिमी, हेर हन्हन्ती जरो ।

यसपल्टको चुनावले अधिकार दिन्छ रे बुढी । — उसले जहानलाई गहकिलो कुरा सुनायो ।

यी दिन्छ ? खाउला, भन्डै सोतारी जहानले र फेरी भनी — होइन ए बुढा हाम्रा दिन त फर्किँदैनन् त ?

उसले आकाशतिर हेर्‍यो र भन्यो — दिन फर्काउँछौँ भन्छन् भोट त हालिरहेकै छौँ, फर्केला नि बुढी ।

बुढीले ओठ लेप्प्याई र भनी — तिम्रा बाउले साहुका बाउलाई हाले, तिम्ले साहुलाई भोट हाल्यौ, अब छोरोले साहुको ज्वाइँलाई भोट हाल्छ ।

उसले एकतमासले हेर्‍यो । केही भनेन । बरु जहानले नै थपी — ए बुढा, यसपल्ट तिमी उठन हौ पर्थानमा, पर्थान नहुन्जेल साहुका बा पनि हामीजस्तै गरीब थे रे नि हौ ।

(खेमराज पोखरेल, भोट/सिमानामा आमा, पृ. ५८-६०)

माथिको लघुकथा लघुकथाकार खेमराज पोखरेलद्वारा लिखित लघुकथा खुला अन्त्य भएको लघुकथाको उदाहरण हो । यस लघुकथाको बीज वाक्य — “ए बुढा, यसपल्ट तिमी उठन हौ पर्थानमा, पर्थान नहुन्जेल साहुका बा पनि हामीजस्तै गरीब थे रे नि हौ” हो । यस वाक्य लेखे पछि लघुकथाकारले कथामा केही थपोट गरेका छैनन् । यसमा पाठक आफूखुसी अर्थ लगाउनमा स्वतन्त्र छ । पाठकले यहाँ प्रधानले भ्रष्टाचार गरेर अकुत सम्पत्ति जोडेका थिए भन्ने आशय निकाल्छ । यस्तै बुढी पात्रको सुखको आशा र भरोसा अब चुनावमा प्रधान उठेर आर्थिक अवस्था सुधार्ने बुढोप्रति मात्र छ भन्ने अनुमान लगाउन पनि पाठक स्वतन्त्र छ ।

निष्कर्ष

अन्त्यव्यवस्थापन सबै विधाका लागि महत्त्वपूर्ण पक्ष हो तर सबै विधामा भन्दा अन्त्यव्यवस्थापनको सम्बेदनशीलता लघुकथामा ज्यादा हुन्छ । विषयवस्तु प्रभावकारी हुँदाहुँदै पनि अन्त्यव्यवस्थापन अप्रभावकारी भयो भने

त्यसले लघुकथालाई क्षति पुऱ्याउँछ । यो एउटा कुशल चित्रशिल्पीले चित्रकारितामा चित्रको अन्तिम आकृतिका लागि कुची चलाउनुजस्तै हो । लघुकथाकारले यसमा हतार र हतपतभन्दा सूक्तिमयताका लागि कोशिस गर्नु राम्रो हो । माभिएको भाषा, तार्किक र ओजपूर्ण शैली लघुकथाको अन्त्यव्यवस्थापनका लागि अपरिहार्य उपकरण ठानिन्छन् । यसलाई पाठक आकर्षण कलाका रूपमा बुझिनु पर्छ ।

सन्दर्भसूची

- अशक, गोपाल (२०६५), लघुकथा प्रक्रिया र पाठ, ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।
अर्याल, लक्ष्मण (२०७३), विधागत कसीमा लघुकथा, शहीद स्मृति जर्नल (५/२) पृ. ७८—१०० ।
गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०७२), लघुकथाको रचनाविधान, काठमाडौं : लघुकथा समाज ।
श्रेष्ठ, दयाराम (२०७२), लघुकथाको आयामिक सौष्ठव, मधुपर्क (४८/५५५), पृ. ६—७ ।

भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावली

डा. केशव भुसाल

उपप्राध्यापक, नेपाली शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर

लेखसार

प्रस्तुत लेख भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययन विश्लेषणमा आधारित रहेको छ। यस लेखअन्तर्गत नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रयोग प्रचलनमा रहेका पारिभाषिक शब्दावलीहरूको समीक्षण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनका उद्देश्यका रूपमा भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूको सङ्कलन गर्नु सङ्कलित शब्दावलीहरूलाई वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गर्नु, पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रकृति पत्ता लगाउनु र तिनको प्रयोगगत अवस्था अध्ययन गर्नु रहेका छन्। प्रस्तुत अध्ययन मिश्रित अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ। यस अध्ययनमा मूलतः गुणात्मक अनुसन्धान र अंशतः परिमाणात्मक विधिको अवलम्बन गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका माध्यमबाट सोद्देश्यमूलक तरिकाले सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ। यस अध्ययनमा भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरूलाई प्राथमिक सामग्रीको रूपमा लिई अध्ययन गरिएको छ। यस क्रममा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहदेखि स्नातकोत्तर तहसम्मका लागि लेखिएका भाषाशिक्षणका पाठ्यपुस्तकहरूलाई नै विशेष आधार बनाइएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाली, अंग्रेजी र हिन्दी सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको अध्ययन गरी आवश्यक सैद्धान्तिक दृष्टिकोणको विकास गरिएको छ र त्यसका आधारमा उद्देश्यसम्बद्ध विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ। यस अध्ययनका आधारमा भाषाशिक्षणमा व्याकरण, भाषाविज्ञान र साहित्यसँग सम्बन्धित विभिन्न पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग व्यवहार हुने गरेको, अनेकाक्षरी एवम् संज्ञामूलक शब्दहरूको अधिक प्रयोग हुने गरेको, तत्सम र आगन्तुक पारिभाषिक शब्दहरूको प्रयोग ज्यादा हुने गरेको लगायतका नवीनतम तथ्य प्राप्त भएका छन्। प्रस्तुत अध्ययनले भाषाशिक्षणको क्षेत्रमा कार्यरत वा कार्य गर्न चाहने शिक्षक, विद्यार्थी, शोधार्थी, लेखक तथा विषय विशेषज्ञलाई यस क्षेत्रका पारिभाषिक शब्दावलीबारे आवश्यक कुराहरू अधिगत गर्न सघाउने देखिन्छ।

मुख्य शब्दावली : भाषाशिक्षण, पारिभाषिक शब्दावली, वर्णानुक्रम।

अध्ययनको परिचय

कुनै पनि भाषामा मुख्यतः दुई प्रकृतिका शब्दहरू प्रचलित हुन्छन् : सामान्यार्थक शब्द र विशिष्टार्थक शब्द। यी दुई किसिमका शब्दहरूमध्ये सामान्यार्थक शब्दहरू सर्वसाधारणले पनि सहजै बुझ्दछन् र अत्यधिक प्रयोग व्यवहार गर्दछन् भने विशिष्टार्थक शब्दहरू प्रबुद्ध व्यक्तिहरूले बढी प्रयोग गर्दछन्। विशिष्ट शब्द वा शब्दावलीहरू जसलाई बुझ्न तिनको परिभाषा र प्रयोग सन्दर्भको आवश्यकता पर्छ, त्यस्ता शब्दावलीलाई नै पारिभाषिक शब्दावली भनिन्छ। अर्थात् परिभाषेय शब्दावलीहरू नै पारिभाषिक शब्दावली हुन्। प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्द अङ्ग्रेजी भाषाको टेक्निकल टर्मोलोजीको नेपाली रूपान्तर हो। नेपाली भाषामा प्राविधिक र पारिभाषिक शब्द लगभग समानार्थी शब्दका रूपमा प्रयोग हुने गरेका छन्। पारिभाषिक शब्दको सम्बन्ध परिभाषासँग र प्राविधिक शब्दको सम्बन्ध प्रविधि सँग जोडिएको भए पनि नेपाली पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दावलीको तात्पर्य उस्तै हुन आइपुगेको छ। यस्ता शब्दावलीहरूले कुनै खास प्रयोग क्षेत्रको सुनिश्चित अर्थ विशेषलाई वहन गर्दछन्। पारिभाषिक शब्दहरूमा एक किसिमको प्राविधिकता रहन्छ भने प्राविधिक

शब्दहरूमा पनि एक किसिमको पारिभाषिकता रहेको हुन्छ तापनि यी दुबैले विशेष प्रयोग जगत्को विशेष अर्थ बुझाउने हुँदा त्यही वैशिष्ट्यताका आधारमा यिनीहरूको पहिचान हुन पुग्यो (त्रिपाठी, २०४४)। सामान्य शब्दले पनि वाक्यमा प्रयोग हुँदा प्रसङ्ग अनुरूप एउटै अर्थ दिन्छन् तर प्रसङ्ग बाहिर तिनको अर्थमा अस्पष्टता पनि हुन सक्छ र कतिपय शब्द अनेकार्थी पनि हुन सक्छन्। सामान्य शब्द वाक्यगत परिवेशमा मात्र स्पष्ट हुन्छ भने प्राविधिक शब्द वाक्यभन्दा बाहिर सिङ्गो रूपमा स्वयम् पनि निश्चित र स्पष्ट अर्थ दिने हुन्छ (दाहाल, २०४४)। प्राविधिक शब्दावली विभिन्न श्रेणी अथवा वर्गका हुन्छन्। यिनलाई स्रोतका आधारमा तत्सम, तद्भव, आगत, देशज, संकर आदि वर्गहरूमा विभाजन गर्न सकिन्छ। रचनाको आधारमा मूल र यौगिक वर्गमा बाँड्न सकिन्छ। वर्गीकरणका अन्य आधारहरू पनि छन् तर शब्द निर्माण, अध्ययन र विश्लेषणलाई सजिलो पार्न प्रयोगको आधारमा (१) सङ्कल्पबोधक (२) वस्तुबोधक (३) शब्दको पदीय एकाइबोधकका रूपमा वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ (बर्मा, २०४४)। पारिभाषिक शब्दावली विज्ञान र प्रविधिसँग निकटतम सम्बन्ध भएको एक अनुशासन भएकाले यो यी विषयको एउटा अभिन्न अङ्ग पनि हो। यही क्षेत्रमा समाजको एक अंश पनि कार्यरत रहन्छ, जसले मुलुकको उन्नतिमा ठुलो भूमिका खेल्नरहेको हुन्छ। पारिभाषिक शब्दहरूले वास्तवमा तिनै वैज्ञानिक तथा प्रविधिज्ञहरूको सेवा गरिरहेका हुन्छन्। त्यसैले प्राविधिक- पारिभाषिक शब्दहरूप्रति सामान्य शब्दहरूप्रति भन्दा भिन्नै आधारभूत सिद्धान्तहरू प्रस्तुत गरिन्छन् (अर्याल, २०४५)। प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई विभिन्न लेखकहरूद्वारा निर्दिष्ट पारिभाषिक शब्दावलीसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। वस्तुतः नेपाली भाषाका शब्दहरूको बारेमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान भएका भए पनि पारिभाषिक शब्दावलीका बारेमा खासै अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइदैन। वास्तवमा भाषा वा भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूको बारेमा यथोचित ज्ञान ग्रहण नहुँदा व्यक्त कुराको बोध र त्यसको शिक्षण प्रभावकारी नहुने देखिन्छ। यही वस्तुतालाई हृदयङ्गम गरी प्रस्तुत अध्ययनमा भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावली, तिनको प्रकृति र प्रयोगगत स्थितिको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा मिश्रित अनुसन्धान विधिको अवलम्बन गरिएको छ। वस्तुतः यो गुणात्मक अध्ययनमा आधारित रहेको भए पनि अंशतः यसमा परिमाणात्मक अध्ययनका मान्यताहरूको पनि प्रयोगव्यवहार गरिएको छ। त्यसैले यसको प्रकृति मिश्रित बन्न पुगेको छ। यस अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ। जसका आधारमा आवश्यक सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययन भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरूलाई नै प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। यस क्रममा प्रवीणता प्रमाणपत्रदेखि स्नातकोत्तर तहसम्मका विभिन्न लेखकहरूद्वारा लिखित भाषाशिक्षणका पाठ्यपुस्तकहरूलाई अध्ययनीय सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ। यस अध्ययनमा भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित विभिन्न पूरक पाठ्यपुस्तकहरू, विभिन्न शोधकार्यहरू पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरू, पूर्व कार्यहरू, नेपाली शब्दकोशहरू तथा विभिन्न विद्वानहरूका राय, सुझावहरूलाई द्वितीयक वा गौण सामग्रीको रूपमा प्रयोग गरिएको छ। यस अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा निर्दिष्ट क्षेत्रका पाठ्यसामग्रीमा प्रयोग व्यवहार गरिएका पारिभाषिक शब्दहरूलाई मात्र लिइएको छ। यसो गर्दा अनावृत्त शब्दहरूको मात्र टिपोट गरिएको छ र तिनलाई वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ। साथै तिनको प्रकृति, प्रकार एवम् प्रयोगगत स्थितिको समीक्षण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा प्राप्त तथ्याङ्कको अध्ययन विश्लेषण गर्दा चोखेन (२०३१), न्यौपाने (२०५१), शर्मा (२०५३), पराजुली (२०६१), बोरा, (१९८५), अर्याल, (२०४५)

लगायतका लेखकहरूद्वारा प्रस्तुत पारिभाषिक शब्दावलीसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणाहरूको अनुप्रयोग गरिएको छ ।

प्राप्ति

भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावली र तिनको वर्णानुक्रमगत स्थिति

नेपाली भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू विभिन्न स्वर तथा व्यञ्जन वर्णबाट प्रारम्भ भएको पाइन्छ र तिनको प्रयोग सन्दर्भ एवम् प्रसङ्गानुसार विभिन्न स्थानमा भएको देखिन्छ । भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई निम्नानुसार वर्णानुक्रममा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

अघोष, अति अभ्यासीकरण, अति सामान्यीकरण, अर्थबोध विधि, अर्थानुसन्धान, अर्थविस्तारशीलता, अध्ययन, अध्यापन, अध्यापन अभ्यास, अध्यापन योजना, अनुकरण वाचन, अनुकल्पना, अनुकूलन, अनुक्रिया, अनुच्छेद, अनुच्छेद लेखन, अनुतान, अनुवाद विधि, अनुलेखन, अनेकार्थकता, अन्तरक्रिया, अन्तर्दृष्टि, अन्तर्भावना, अन्तरव्यापिता, अन्तरसम्बन्ध, अपभाषा, अभिक्षमता, अभिलेखन, अभिनय, अभिनय विधि, अभिप्राय, अभिप्रेरणा, अभिमुखीकरण, अभिलेख, अभिवृत्ति, अभिव्यक्ति, अभ्यस्त, अभ्यास, अभ्यासपुस्तिका, अल्पप्राण, अवबोधन, आशिक श्रुति, आख्यान, आगमन विधि, आघात, आत्ममूल्याङ्कन, आत्मसात्करण, आदर्श नाट्य विधि, आधारभूत शब्दावली, आधुनिकीकरण, आवृत्ति, उखानटुक्का, उच्चार, उच्चारण, उत्तरकुञ्जिका, उत्तरपुस्तिका, उत्पादनात्मक पद्धति, उत्तेजना, उत्प्रेरणा, उद्देश्य, उद्घरण, एककालिकता, एकभाषिक कक्षा, एकशब्दे वाक्य, एकाइ परीक्षा, एकाइ योजना, एकाग्रता, एकाग्र श्रुति, एकाङ्की, एकीकृत, एकीकृत कार्यक्रम, कक्षाकार्य, कण्ठस्थ, कथाकथन, कथ्य भाषा, क्रम, कार्यकलाप, कार्यक्रमबद्ध सिकाइ, कार्यपात्रो, कार्ययोजना, कार्यशाला, कार्यसम्पादन, कालक्रमिक, कोड, क्लोज परीक्षा, खण्डान्वय विधि, खण्डीय वर्ण, खण्डेतर वर्ण, खाली ठाउँ भर्ने प्रश्न, खुला पदावली, गति, गहन पठन, गृहकार्य, गोजीतालिका, गोष्ठी, घटनावर्णन, घटनावृत्त अभिलेख, घण्टी, चक्रीय पाठ्यक्रम, चार्ट, चिट्ठाखेल, चुम्बकीय पाटी, चेष्टा, छलफल, छलफल विधि, छनोट, जाँचसूची, जिज्ञासा, जोडा मिलाउने प्रश्न, टुक्का, टेलिग्राफिक बोली, ठीक बेठीक छुट्याउने प्रश्न, तत्परता, तस्बिर, तान्मापितापूर्ण, तालिका, तीव्र गत्यात्मकता, तुलना, त्रुटि, त्रुटि विश्लेषण, दण्ड, दृश्य सामग्री, दैनिकी, दोस्रो भाषा, द्रुतपठन, द्विभाषिक कक्षा, द्विभाषिकता, द्विभाषिक शिक्षा, धारणा, ध्वनि, ध्वनि पहिचान, ध्वन्यात्मक विधि, नमुना अभ्यास, नाटकीकरण, नानार्थक, निगमन विधि, निदानात्मक मूल्याङ्कन, निराकरण, निराकरणात्मक शिक्षण, निरीक्षण, निर्णयात्मक मूल्याङ्कन, निर्देशित लेखन, निर्माणात्मक मूल्याङ्कन, नैसर्गिक, नैसर्गिक पद्धति, न्यून स्थिरीकरण, न्यूनीकरण, पठन, पठनकला, पठनबोध, पठनबोध विधि, पठनशीलता परीक्षण, पढाइ, पत्ती, पद्धति, परामर्श, परिचर्चा, परिशीलन, परीक्षण, परीक्षा, पर्यवेक्षण, पर्यायवाची, पहिलो भाषा, पाठक, पाठबिन्दु चयन, पाठयोजना, पाठांश, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, पाठ्यभार, पाठ्यवस्तु, पाठ्यांश, पुनरावृत्ति, पुनर्ताजगी, पुनर्बल, पुनर्व्याख्या, पुरस्कार, पूरक पाठ्यपुस्तक, पूरक सामग्री, पूर्वज्ञान, पृथकीकरण, पृष्ठपोषण, प्रकार्यात्मक पद्धति, प्रतिक्रिया, प्रतिभा, प्रतिमूर्ति, प्रतिवेदन, प्रतिस्थापन, प्रतिस्पर्धा, प्रत्यक्ष विधि, प्रत्यक्षीकरण, प्रदर्शन, प्रबोधक, प्रभावक, प्रयत्न र भूल, प्रविधि, प्रवृत्ति, प्रशिक्षण, प्रश्न, प्रश्नपत्र, प्रस्तावित पद्धति, प्रस्तुतीकरण विधि, प्रेरणा, प्रोजेक्टर, प्रोत्साहन, फ्लाटिन पाटी, बहुभाषिक कक्षा, बहुभाषिकता, बहुविकल्पी प्रश्न, बुँदाटिपोट, बृहत् कक्षा, बोद्धा, बोध, बोलाइ, भाव, भाषा, भाषा पाठ्यक्रम, भाषा पाठ्यपुस्तक, भाषा पाठ्यपुस्तक विधि, भाषातत्त्व, भाषा नियन्त्रण विधि, भाषाशिक्षण, भाषिक मूल्याङ्कन, भाषिक सम्पादन, भाषिक सामर्थ्य, भाषिक सीप, भाषिका, मनोरञ्जन, मनोरञ्जनात्मक श्रुति, मनोवाद, मनोवादी

सिद्धान्त, मनोविज्ञान, मन्त्रणा विधि, महाप्राण, मातृभाषा, मानक, मूल्याङ्कन, मौखिक जाँच, मौखिक संरचना सन्दर्भ विधि, मौनपठन, मौन विधि, यति, यादृच्छिक, यान्त्रिक लेखन, योजनाबद्ध शिक्षण, रजिस्टर, राष्ट्रभाषा, रुचिपूर्णता, रुजु सूची, रूपक, रूपान्तरण, रेखीय पाठ्यक्रम, लघुकक्षा, लय, लिखित जाँच, लेखनकला, लेखाइ, वंशानुगत, वक्ता, वक्तृता, वर्णनात्मक पद्धति, वर्णविन्यास, वर्ण विभेदीकरण, वस्तुगत प्रश्न, वाक्यपत्ती, वादविवाद, वार्तालाप, वार्षिक कार्यतालिका, विदेशी भाषा, विधा, विद्यालय पत्रिका, विधि, विनिमय, विपरीतार्थी, विविधीकरण, विशिष्ट, विशिष्ट उद्देश्य, विशिष्टीकरण तालिका, विश्लेषण, विश्लेषणात्मक श्रुति, विषयगत प्रश्न, विषमरूपी कक्षा, विषयवस्तु, विस्तरण, विस्तृतीकरण, वैधता, वैयक्तिकीकरण, व्यक्तित्व, व्यतिरेक, व्यवहारवादी सिद्धान्त, व्याकरण विधि, व्याकरणानुवाद विधि, व्याख्यान टिपोट, व्यापन, व्यास विधि, व्युत्पादन, शब्दपत्ती, शब्दरचना, शब्दवर्ग, शब्दार्थ, शास्त्रीय भाषा, शिक्षक निर्देशिका, शिक्षक प्रशिक्षण, शिक्षक सहायक सामग्री, शिक्षण सामग्री, शिक्षार्थी, शुद्धीकरण, शुद्धखला, शैक्षणिक व्याकरण, शैली, श्रव्य सामग्री, श्रव्यदृश्य सामग्री, श्रुतिभाषिक पद्धति, श्रुतिलेखन, श्रुतिबोध, श्रेणीमापन, श्रोता, श्यामपाटी, सङ्क्षेपण, सङ्क्षेपीकरण, संज्ञान, संज्ञानात्मक पद्धति, संयुक्त विधि, संयोजन, संवाद, संवेग, सक्रिय, सघोष, सङ्कथन, सत्र, सबलीकरण, समकालिक, समभ, समधिकता, समावेशन, समीक्षा, सम्पादन, सम्प्रेषण, सस्वरपठन, सहकार्यकलाप, सहभागिता, सादृश्य, सामान्यीकरण, सारांश, साहचर्य, सिद्धान्त, सी परीक्षण, सुनाइ, सूत्र विधि, सृजनात्मक लेखन, सेमिनार, स्तरण, स्तरीकरण, स्थानान्तरण, स्थानीय भाषा, स्थिरीकरण, स्पर्श सामग्री, स्मरण शक्ति, स्वर प्रसारण, स्वाध्यायन, स्वैरकल्पना, हस्तलेखन, हस्तान्तरण, हाउभाउ, हाजिरजवाफ, हास्यव्यङ्ग्य, हिज्जे ।

भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित उल्लिखित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई दृष्टिगत गर्दा यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग व्यवहार भएको देखिन्छ । भाषाशिक्षण प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू यस क्षेत्रका पाठ्यपुस्तकहरूमा विभिन्न विषयशीर्षकसम्बद्ध भएर व्यवहृत भएको पाइन्छ । यस क्षेत्रका शब्दावलीहरू सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरूमा कतै शीर्ष रूपमा त कतै अनुच्छेद तथा सङ्कथनभित्र प्रयुक्त भएका छन् । भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग व्यवहारलाई दृष्टिगत गर्दा यस क्षेत्रमा कुल ३६७ वटा पारिभाषिक शब्दावलीहरू प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू भाषाशिक्षणका विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरूमा अवृत्त भएर व्यवहृत भएका देखिन्छन् । यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीका अर्थ एवम् परिभाषालाई नियाल्दा अधिकांश शब्दावलीहरूको अर्थ सम्बन्धित विषय क्षेत्रमै दिइएको पाइन्छ भने कतिपय शब्दावली (जस्तै : अति अभ्यासीकरण, अर्थबोध विधि, अर्थानुसन्धान, अभिक्षमता, अभिवृत्ति, उत्पादनात्मक पद्धति, चार्ट, टेलिग्राफिक बोली, स्वैरकल्पना आदि) को अर्थ पाठ्यपुस्तकहरूमा उल्लेख गरिएको पाइदैन ।

भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको प्रकृति

भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू विविध प्रकृतिका रहेका छन् । यस क्षेत्रमा प्रचलित भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरू मूलतः भाषिक सीप, साहित्यिक विधा, शिक्षण विधि तथा कार्यकलाप र शिक्षण सामग्रीसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । यसबाहेक यस क्षेत्रमा प्रचलित कतिपय पारिभाषिक शब्दावलीहरू व्याकरणिक एवम् भाषावैज्ञानिक क्षेत्रसम्बद्ध (जस्तै : अघोष, अनुतान, अल्पप्राण, आघात, उच्चार, उच्चारण, खण्डीय वर्ण, खण्डेतर वर्ण, गति, ध्वनि, ध्वनि पहिचान, भाषातत्त्व, महाप्राण, व्युत्पादन, शब्दरचना, शब्दवर्ग, शब्दार्थ, शैक्षणिक व्याकरण, सघोष आदि) भएर व्यवहृत भएका देखिन्छन् भने कतिपय शब्दावलीहरू साहित्यसँग पनि सम्बन्धित (जस्तै : तीव्र गत्यात्मकता, प्रतिभा, शैली, संवेग, सम्पादन, स्वैरकल्पना, हास्यव्यङ्ग्य आदि) भएर देखापरेका छन् । पदवर्गीय प्रयोग व्यवहारका

कोणबाट हेर्दा यस क्षेत्रमा प्रयोग व्यवहार गरिएका शब्दावलीहरू एकाध शब्दहरूबाहेक अधिकांश शब्दहरू नाम वा संज्ञा वर्गसँग सम्बन्धित रहेका छन् । अक्षर संरचनाका कोणबाट यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई नियाल्दा यस क्षेत्रमा प्रचलित शब्दावलीहरू विभिन्न अक्षरका देखापर्छन् । वस्तुतः यस क्षेत्रमा प्रचलित शब्दावलीहरू एकाक्षरी (जस्तै : चार्ट, बोध, भाव, जाँच, कोड आदि), दुईअक्षरी (जस्तै : अघोष, अभ्यास, आघात, गोष्ठी, घण्टी, चेष्टा, छनोट, त्रुटि, ध्वनि, पठन, प्रश्न, बोद्धा, भाषा, लय, विधि, व्यापन, संवेग, सघोष, सत्र, समझ आदि), तीनअक्षरी (जस्तै : अध्ययन, अध्यापन, अनुच्छेद, अनुदान, अभिलेख, अभ्यस्त, अल्पप्राण, आवृत्ति, उच्चारण, उद्धरण, एकीकृत, कण्ठस्थ, जिज्ञासा, नानार्थक, निरीक्षण, परीक्षा, पुनर्बल, प्रबोधक, प्रेरणा, वक्तृता, सम्प्रेषण, सादृश्य आदि), चारअक्षरी (जस्तै : अनुकूलन, अनुक्रिया, अनुलेखन, अन्तरक्रिया, अन्तर्दृष्टि, अपभाषा, अभिलेखन, अभिनय, अभिप्राय, अभिवृत्ति, उत्तेजना, एकाग्रता, कक्षाकार्य, कथाकथन, कार्यपात्रो, कार्यशाला, द्रुतपठन, द्विभाषिकता, निराकरण, पठनकला, पुनर्व्याख्या, लेखनकला, वाक्यपत्ती, समावेशन आदि), पाँचअक्षरी (जस्तै : अर्थानुसन्धान, अनेकार्थकता, अन्तर्भावना, अन्तरसम्बन्ध, अभिषमता, अभिप्रेरणा, अभ्यासपुस्तिका, आत्ममूल्याङ्कन, उत्तरकुञ्जिका, कार्ययोजना, कार्यसम्पादन, गोजीतालिका, पर्यायवाची, पृथकीकरण, प्रत्यक्षीकरण, बहुभाषिकता, विस्तृतीकरण, सबलीकरण आदि) लगायतका रहेका छन् । जसमध्ये एकाक्षरी, दुईअक्षरी र तीनअक्षरी शब्दावलीका तुलनामा चारअक्षरी र पाँचअक्षरी शब्दावलीहरूको प्रयोग अधिक रहेको पाइन्छ । आकारका दृष्टिले यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई हेर्दा अधिकांश पारिभाषिक शब्दावलीहरू सङ्क्षिप्त प्रकृतिका नै छन् यद्यपि कतिपय पारिभाषिक शब्दावलीहरू भने लामा—लामा पनि व्यवहृत देखिन्छन् । भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूलाई स्वरवर्ण र व्यञ्जन वर्णका कोणबाट हेर्दा यस क्षेत्रमा स्वर वर्णबाट प्रारम्भ भएका पारिभाषिक शब्दावलीहरू ७१ वटा र व्यञ्जन वर्णबाट आरम्भ भएका शब्दावलीहरू २९६ वटा रहेका छन् । यसलाई आधार मानेर हेर्दा भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा स्वर वर्णबाट आरम्भ भएका शब्दावलीहरूभन्दा व्यञ्जन वर्णबाट प्रारम्भ भएका शब्दावलीहरूको सङ्ख्या अत्यधिक देख्न सकिन्छ । त्यसैगरी स्वर र व्यञ्जन वर्णबाट प्रारम्भ भएका पारिभाषिक शब्दावलीहरूमध्ये कुन स्वर वा वर्णबाट प्रारम्भ भएका शब्दहरू बढी छन् भनी विश्लेषण गर्दा अ, प, व, स वर्णबाट प्रारम्भ भएका पारिभाषिक शब्दावलीहरू धेरै देखिन्छन् । शब्दस्रोतका कोणबाट हेर्दा यस क्षेत्रमा तद्भव शब्दहरूका तुलनामा तत्सम र आगन्तुक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग नै बढी देख्न सकिन्छ । यसप्रकार भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू विभिन्न क्षेत्रका, विभिन्न वर्गका, विभिन्न अक्षरका, विभिन्न आकारका, विभिन्न वर्णका तथा विभिन्न स्रोतका रहेका छन् ।

व्याख्या-विश्लेषण

नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावली, तिनको वर्णानुक्रमिक स्थिति, प्रकृति, स्वरूप, वर्ग, अक्षराकार, स्रोत आदिको अध्ययनका आधारमा हेर्दा यस क्षेत्रमा प्रयुक्त पारिभाषिक शब्दावलीसम्बन्धी विभिन्न विश्लेष्य तथ्यहरू प्राप्त भएका छन् वस्तुतः भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू सामान्यभन्दा विशिष्ट हुनुपर्ने सैद्धान्तिक मान्यताअनुरूप नै यस क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेका शब्दावलीहरू विशिष्ट प्रकृतिका देखिन्छन् । पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग व्यवहार एवम् बोध मूलतः प्रबुद्ध व्यक्तिहरूबाट हुने मान्यताबमोजिम यस क्षेत्रका शब्दावलीहरू सामान्य पाठक वा जनमानसका लागि जटिल एवम् दुर्बोध्य रहेका छन् । यस क्षेत्रमा व्यवहृत पारिभाषिक शब्दावलीहरूको बोधार्थ निश्चित व्याख्या वा परिभाषा आवश्यक पर्ने हुन्छ । अर्थात् पारिभाषिक शब्दावलीहरू विशेष प्रयोग जगत्निबद्ध भएर व्यवहृत हुने हुन्छन् । यस आधारमा हेर्दा भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू सन्दर्भ वा प्रसङ्गानुसार अर्थिने प्रकृतिका रहेका छन् । सैद्धान्तिक मान्यताअनुसार पारिभाषिक शब्दावलीहरू कुनै खास स्रोत

र वर्गका हुन्छन्। यस कोणबाट हेर्दा भाषाशिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका रहेका छन्। त्यस्तै स्वरूप, आकार, अक्षर र क्षेत्रका दृष्टिले पनि पारिभाषिक शब्दावलीमा विविधता देखापर्ने मान्यताबमोजिम नै यस क्षेत्रका शब्दावलीहरूमा पनि विविधता देख्न सकिन्छ। पारिभाषिक शब्दावलीहरू सङ्क्षिप्त हुनुपर्ने सैद्धान्तिक अवधारणाअनुरूप यस क्षेत्रका अधिकांश शब्दावलीहरू देखापरेका भए पनि कतिपय शब्दावलीहरू भने निकै लामालामा (जस्तै :अति अभ्यासीकरण, उत्पादनात्मक पद्धति, एकभाषिक कक्षा, एकीकृत कार्यक्रम, कार्यक्रमबद्ध सिकाइ, निराकरणात्मक शिक्षण, न्यून स्थिरीकरण, प्रकार्यात्मक पद्धति, भाषा पाठ्यपुस्तक विधि, मनोरञ्जनात्मक श्रुति, वार्षिक कार्यतालिका, शिक्षक सहायक सामग्री, संज्ञानात्मक पद्धति, सृजनात्मक लेखन आदि) पनि देखिएका छन्। समग्रतः नेपाली भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू एकाध स्थितिबाहेक पारिभाषिक शब्दावलीको सैद्धान्तिक मान्यताअनुरूप नै व्यवहृत भएका देखिन्छन्।

निष्कर्ष

भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूको अध्ययनका आधारमा अवेक्षण गर्दा यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग व्यवहार भएको देखिन्छ। यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरूको कुल सङ्ख्या ३६७ रहेको छ र ती शब्दावलीहरू पाठ्यपुस्तकहरूमा कतै शीर्ष रूपमा त कतै अनुच्छेद तथा सङ्कथनान्तरिक भएर प्रयुक्त भएका छन्। यस क्षेत्रका कतिपय पारिभाषिक शब्दावलीहरू व्याकरण, भाषाविज्ञान तथा साहित्यसँग सम्बन्धित छन् भने कतिपय शब्दावलीहरू शिक्षण विधि र कार्यकलाप तथा शिक्षण सामग्रीसँग सम्बन्धित रहेका छन्। भाषाशिक्षणका धेरैजसो पाठ्यसामग्रीहरूमा पारिभाषिक शब्दावलीहरूको पुनरावृत्ति देखिन्छ। पदवर्गका दृष्टिले यस क्षेत्रका पारिभाषिक शब्दावलीहरू मूलतः संज्ञामूलक रहेका छन् भने अक्षर संरचनाका हिसाबले अनेकाक्षरी शब्दावलीहरू व्यवहृत भएका छन्। जसमध्ये एकाक्षरी, दुईअक्षरी शब्दका तुलनामा चारअक्षरी र पाँचअक्षरी पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग बढी देखिन्छ। यस क्षेत्रमा प्रचलित अधिकांश पारिभाषिक शब्दावलीहरू सङ्क्षिप्त प्रकृतिका नै रहेका छन्। भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित एउटै पारिभाषिक शब्दावलीको अर्थ तथा परिभाषा विभिन्न लेखकका पाठ्यसामग्रीमा भिन्न—भिन्न तवरले दिएको पाइए पनि मूलार्थमा भने भिन्नता देखिँदैन। यस क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू स्वर वर्णबाट प्रारम्भ भएका ७१ वटा र व्यञ्जन वर्णबाट प्रारम्भ भएका २९६ वटा रहेका छन्। यस क्षेत्रमा प्रचलित अधिकांश पारिभाषिक शब्दावलीहरू तत्सम र आगन्तुक स्रोतनिबद्ध रहेका देखिन्छन्। समग्रतः भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीहरू अनेक प्रकृतिका देखापर्छन्। यस क्षेत्रका पारिभाषिक शब्दावलीहरूले सम्बन्धित क्षेत्रमा आएर महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन्। भाषाशैक्षणिक सन्दर्भ बोध र व्याख्यार्थ यसबारे आवश्यक जानकारी हासिल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, हे. रा. (२०५०), नेपाली भाषाशिक्षण, काठमाडौँ : कुञ्जल प्रकाशन।

अधिकारी हे. रा. (२०६३), भाषाशिक्षण केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

अर्याल, ब. (२०४५), पारिभाषिक शब्दावली, केही आधारभूत सिद्धान्तहरू, गरिमा, ६ (८), ७०-७३।

चोखेन (२०३१), शब्दरचना र वर्णविन्यास, काठमाडौँ : प्र.स्था.न.।

- ढकाल, शा. प्र. (२०६४), *नेपाली भाषाशिक्षण : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : मनकामना बुक्स एण्ड स्टेशनरी ।
- ढुङ्गेल, भो. रा. र दाहाल, ढु. प्र. (२०६३), *परिचयात्मक नेपाली भाषाशिक्षण*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- त्रिपाठी, वा. (२०४४), प्राविधिक शब्दावलीको निर्माण प्रक्रिया, *कोशविज्ञान कार्यशाला*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- दाहाल, ब. म. (२०४४) प्राविधिक शब्दावली र लिप्यन्तरण, *कोशविज्ञान कार्यशाला*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- न्यौपाने, कृ. प. (२०५१), *व्याकरण कुसुम*, काठमाडौं : हिसी अफसेट प्रेस ।
- पराजुली, कृ. प्र. (२०६१), *राम्रो रचना मीठो नेपाली*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- पौडेल, ब. रा. र मल्लिक, वी. कु. (मि.न.) वीरेन्द्रकुमार मल्लिक, भाषाशिक्षण, काठमाडौं : प्र.स्था.न.।
- बन्धु, चु. म. (२०५२), *आधारभूत प्राविधिक शब्दावली*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- बोरा, रा. म. (१९८५), *अर्थानुसन्धान*, नई दिल्ली : वाणी प्रकाशन ।
- रिमाल, डि. रा., (२०५७), *नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लामिछाने, या. प्र. (२०६२), *नेपाली भाषाशिक्षण परिचय*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- वर्मा, यु. पी. (२०४४) प्राविधिक शब्द र यसको प्रकृति, *कोशविज्ञान कार्यशाला*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, के. र पौडेल, मा. प्र. (२०६०), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- शर्मा, मो. रा. (२०५३), *शब्दरचना र वर्णविन्यास : वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू*, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।
- सिगुरा र साथीहरू (२०३९), *केही राजनैतिक शब्द परिचय*, काठमाडौं : राजनैतिक शब्दकोश प्रकाशन समिति ।

भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग

अशोककुमार आचार्य

सहायक प्राध्यापक, शहीद स्मृति बहुमुखी क्याम्पस

लेखसार

प्रस्तुत लेख भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग शीर्षकमा आधारित छ। यस अन्तर्गत शिक्षण सामग्रीको परिचय, भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्री, भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको उपयोगिता, भाषाशिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने सामग्री, तिनको प्रयोग र निर्माण तरिका, शिक्षण सामग्रीका प्रकार, मौखिक सामग्री, दृश्य सामग्री, श्रव्यदृश्य सामग्री, स्पर्श सामग्री आदिको विस्तृत चर्चा गरिएको छ। भाषाशिक्षणमा सामग्री भन्नाले के बुझिन्छ ? भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको के कस्तो उपयोगिता रहेको छ ? भाषाशिक्षणमा के कस्ता शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्न सकिन्छ ? र त्यस्ता सामग्रीलाई के कसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ? तिनको प्रयोग के कसरी कहाँ कस्तो अवस्था गर्न सकिन्छ ? भाषाशिक्षणमा प्रयोग गरिने शिक्षण सामग्रीको निर्माण कसरी गर्न सकिन्छ ? भनी खोजीनिधी गरी प्रस्तुत गर्नु यस लेखको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। प्रस्तुत लेखमा भाषाशिक्षणमा प्रयोग हुने शिक्षण सामग्रीको चिनारी, भाषा शिक्षणमा तिनको उपयोगिता, भाषा शिक्षणमा प्रयोग हुने शिक्षण सामग्री तिनको प्रयोग क्षेत्र र निर्माण प्रक्रिया र ती शिक्षण सामग्रीहरूको वर्गीकरणलाई अत्यन्तै सूक्ष्म रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ। यस अध्ययनका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा पुस्तकालय विधिको उपयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ र सामग्रीहरू द्वितीयक स्रोतका सामग्री उपयोग गरिएको छ। यस अध्ययनबाट भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको महत्त्वको बारेमा जानकारी प्राप्त भएको छ। प्रस्तुत अध्ययनबाट भाषा शिक्षण र शिक्षण सामग्रीको सम्बन्ध, उपयोगिता, प्रकार, प्रयोग र निर्माण प्रक्रियाका बारेमा अध्ययन गर्न चाहने शिक्षक, विद्यार्थी, अनुसन्धाता र प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा यसको बारेमा जानकारी लिन चाहने जो कोहीलाई पनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा राखिएको छ।

प्रमुख शब्दावली : भाषा शिक्षण, शिक्षण सामग्री, फलाटिन पाटी, गोजी तालिका, सेतो पाटी, कालो पाटी, श्रव्य सामग्री, दृश्य सामग्री, श्रव्य- दृश्य सामग्री, मौखिक सामग्री

विषय प्रवेश

भाषा सिक्नु र सिकाउनु भनेको भाषिक कला वा सीप सिक्नु र सिकाउनु हो। भाषा आफैमा अमूर्त विषय भएकाले सिकाइमा पनि जटिलता सिर्जना हुनु स्वभाविकै हो। भाषा जाने संसारै जानिन्छ अर्थात् भाषा जाने मात्र संसारका जुनसुकै व्यवहार र विषयवस्तुगत पक्षमा दक्ष हुन सकिन्छ। अब भन्ने हो भने भाषाविना मानवीय अस्तित्व नै समाप्त हुन्छ। मानवीय जीवनमा भाषाले जति महत्त्व राख्दछ, शिक्षण सिकाइका सन्दर्भमा पनि भाषाले त्यत्तिकै महत्त्व राख्दछ। भाषा सीप वा कला पक्षसँग सम्बन्धित पक्ष हो। त्यसैले सिकारुलाई भाषा सिकाउनु भनेको बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनु हो। सुन्न, बोल्न, पढ्न, लेख्न, बुझ्न र सन्दर्भगत भाषा प्रयोग गर्न सक्ने सामर्थ्यको विकास गराउनु हो। भाषाका यी जटिलता र अमूर्ततालाई मध्यनजर गर्दै भाषालाई प्रभावकारी रूपमा सिक्न र सिकाउन, स्पष्ट धारणा बसाल्न शिक्षणका क्रममा उपयोग गर्ने जुनसुकै सामग्रीलाई शैक्षिक सामग्री भनिन्छ। शिक्षण सामग्री शिक्षणका क्रममा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक जस्ता अनिवार्य सामग्री त होइनन् तर पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकका माध्यमबाट सिकाउन खोजेका कुरालाई

अत्यन्तै सरल र रोचक तरिकाले छिटो र स्पष्ट धारणा बसाली शिक्षण सिकाइलाई उद्देश्यमूलक, आकर्षक, उत्प्रेरक र चिरस्थायी बनाउनका लागि भने शिक्षण सामग्री अनिवार्य नै मानिन्छन् ।

“दृश्यबाटै सुदूर दृश्यको धारणा दिन, दृश्यबाटै अदृश्यको धारणा दिन र दृश्यबाटै विलयको धारणा दिनका लागि शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरिन्छ” (कोइराला : शिक्षक स्रोतपुस्तक २०७२ पृ.११५) । शिक्षण सामग्रीमा अदृश्य शक्ति रहन्छ जसले हजार शब्दमा व्यक्त गर्न र बुझ्न बुझाउन नसकिने कुरालाई एउटै सामग्रीले स्पष्ट पारिदिन्छ । भाषाका कयौं अमूर्त कुरालाई मूर्त रूपमा व्यक्त गरिदिने काम शिक्षण सामग्रीले नै गरेको हुन्छ । शिक्षण सामग्रीको प्रयोगको सन्दर्भको चर्चालाई हेर्ने हो भने आदर्शवाद, प्रकृतिवाद, यथार्थवाद, प्रयोजनवाद, निर्माणवाद, विनिर्माणवाद जस्ता कयौं वाद तथा व्यवहारवादी, संज्ञानवादी, जस्ता सिकाइ सिद्धान्तहरूले धेरै पहिलादेखि नै शिक्षण सामग्रीको प्रयोगमा जोड दिंदै आए । त्यस्तै भाषा शिक्षणका क्रममा विकसित विभिन्न विधि पद्धितिले पनि शिक्षण सामग्रीको प्रयोगका सन्दर्भमा यो वा त्यो रूपमा कुरा उठाउँदै आए तर शिक्षण सामग्री किन प्रयोग गर्ने ? कस्ता सामग्री प्रयोग गर्ने ? कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने प्रश्नका जवाफ भने चित्तबुझ्दो तरिकाले अभैसम्म आउन सकेको देखिदैनन् । भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा किन शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने ? कस्ता सामग्रीको प्रयोग गर्ने ? र त्यस्ता सामग्रीको प्रयोग र निर्माण कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने प्रश्नगत समस्यामा प्रस्तुत लेख केन्द्रित रहेको छ ।

अध्ययन विधि

अनुसन्धानका गुणात्मक तथा परमाणात्मक अनुसन्धानमध्ये प्रस्तुत लेख गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ । प्रस्तुत लेख तयार गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय विधिका माध्यमद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यस लेख तयार गर्ने क्रममा भाषा शिक्षण, शिक्षण सामग्री, शिक्षण सामग्रीका प्रकार, प्रयोग र निर्माण तरिका सम्बन्धी चर्चा गरिएका पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ पुस्तकहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्री, तिनको उपयोगिता वा महत्त्व, शिक्षण सामग्रीका प्रकार, निर्माण र प्रयोगलाई क्रमिक रूपमा व्याख्या विश्लेषण र विवेचना गरिएको छ ।

व्याख्या विश्लेषण

प्रस्तुत अध्ययन भाषाशिक्षणमा शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग शीर्षकमा केन्द्रित रहेको छ । भाषाशिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा शिक्षण सामग्री निर्वैकल्पिक बनेर देखा पर्दछन् । यसै सन्दर्भमा यस अध्ययनमा शिक्षण सामग्रीको परिचय, भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको उपयोगिता, भाषा शिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने शिक्षण सामग्री : निर्माण र प्रयोग र निष्कर्षलाई क्रमैसँग प्रस्तुत गरिएको छ ।

भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग

शिक्षण सामग्रीको परिचय

भाषिक सीपमा दक्ष बनाउनु भाषा शिक्षणको मूल उद्देश्य वा साध्य हो । उक्त साध्य वा भाषिक सीप र समझको विकासका लागि उपयोगी हुन सक्ने जुनसुकै सामग्रीलाई भाषा शिक्षणका शिक्षण सामग्री भनिन्छ अर्थात् भाषा शिक्षकले भाषा शिक्षणका क्रममा उपयोग गर्ने जुनसुकै सामग्रीलाई शैक्षिक सामग्री भनिन्छ । भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीलाई जहिले पनि साधनका रूपमा उपयोग गरिएको हुन्छ । यस्ता शिक्षण सामग्रीले भाषिक उपलब्धि हासिल गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने हुनाले शिक्षण सामग्रीलाई शिक्षण सहायक सामग्री पनि भनिन्छ । “भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको

मूल प्रयोजन मूल विषय वा सामग्रीलाई सहयोग गरी शिक्षण सिकाइलाई सरल सहज तथा व्यवस्थित बनाउनु हो ” (भण्डारी र अन्य : भाषा शिक्षण २०६८ पृ.३०३) । त्यसैले भाषा शिक्षणलाई उद्देश्यमूलक, आकर्षक, रोचक र उत्प्रेरक बनाई भाषिक कलाको विकास गर्न उपयोग गर्न सकिने सबै प्रकारका सामग्रीहरूलाई शिक्षण सामग्री भनिन्छ । शैक्षणिक उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्ने क्रममा शिक्षकलाई कक्षामा अध्ययन अध्यापन गर्न स्पष्ट धारणा विकसित गराउन सहयोग पुर्याउने सबै किसिमका साधन तथा उपकरणहरूलाई शिक्षण सामग्री भनिन्छ । “कुनै पनि विषयवस्तुलाई रुचिकर, ज्ञानवर्द्धक, सरल, सरस, आकर्षक, मनोरञ्जनात्मक तथा प्रभावकारी ढङ्गले शिक्षण गर्न शिक्षण सामग्रीको अति आवश्यक हुन्छ” (शर्मा र पौडेल : नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण २०६७ पृ २७८) । पाठका जटिल अंशलाई सरल ढङ्गले बुझाउन, सिकाइ तत्परता र कक्षा सहभागिता बढाउन, अमूर्त कुरालाई मूर्त रूपमा प्रस्तुत गर्न, कक्षालाई जीवन्तता प्रदान गर्न र शिक्षकको कार्यबोझ घटाउन प्रयोग गरिने सबै सामग्री शिक्षण सामग्री हुन् ।

भाषाशिक्षणका क्रममा शिक्षण सामग्रीको रूपमा मूल वा आधार सामग्री र सहायक सामग्री दुबैको प्रयोग गरिन्छ तापनि यहाँ सहायक सामग्रीलाई नै शिक्षण सामग्रीको रूपमा लिई चर्चा गरिएको छ । मूल वा आधार सामग्री भन्नाले पाठ्यक्रम अनुरूप तयार पारिएका सामग्री हुन् । पाठ्यक्रम र पाठ्यक्रम अनुरूप तयार पारिएका पाठ्यपुस्तक अनि पाठ्यक्रम अनुरूप छनोट गरिएका विभिन्न विषयवस्तुलाई आधार वा मूल सामग्री भनिन्छ । त्यस्तै मूल सामग्रीका अपेक्षालाई पूरा गर्न बेलाबेलामा सघाउन आउने पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक इतरका जति पनि सामग्री छन् ती सबै सामग्रीलाई सहायक सामग्री भनिन्छ जसलाई आधार बनाएर भाषा सिक्ने सिकाउने गरिन्छ, ती मूल वा आधार सामग्री हुन् भने आधार सामग्रीका सामग्रीलाई अर्भ रोचक र प्रभावकारी रूपमा सिक्न सिकाउन उपयोग गरिने सामग्री शिक्षण सहायक सामग्री हुन् । मूल वा आधार सामग्री अनिवार्य हुन्छन् भने सहायक सामग्री ऐच्छिक हुन्छन् । मूल वा आधार सामग्री पाठ्यक्रमका सबै उद्देश्यसँग सम्बन्धित हुन्छन् भने सहायक सामग्री पाठ्यक्रमका खासखास उद्देश्यसँग मात्र सम्बन्धित हुन्छन् । वादविवाद शिक्षणका क्रममा उपयोग गरिएका शीर्षक वा विषयवस्तु मूल वा आधार सामग्री हुन् भने वादविवादका नमुनाहरू शिक्षण सहायक सामग्री हुन् । त्यस्तै चिठी शिक्षणका क्रममा आएका विषयवस्तु वा शीर्षक मूल वा आधार सामग्री हुन् भने चिठीका विभिन्न ढाँचा वा नमुना शिक्षण सहायक सामग्री हुन् । यसरी हेर्दा शिक्षण सहायक सामग्री भाषा शिक्षणका क्रममा साधन वा सहयोगीका रूपमा रहे पनि आधार वा मूल सामग्रीको भन्दा सहायक सामग्रीको दायरा वा क्षेत्र व्यापक रहेको हुन्छ भन्न सकिन्छ ।

शिक्षण सामग्री भाषा शिक्षणका क्रममा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रूपमा आएका हुन्छन् । शिक्षण सामग्रीको कार्य मूल सामग्रीबाट स्पष्ट रूपमा बोध गर्न नसकिएका कुरालाई स्पष्ट रूपमा बुझ्न सक्ने बनाउने वा धारणा बसालिदिने हो । त्यसैले शिक्षणलाई उद्देश्यमूलक, रोचक, उत्प्रेरक, धारणामूलक बनाई सिकाइलाई चिरस्थायी बनाउन शिक्षण सामग्रीको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । पाठका जटिल अंशलाई सरल ढङ्गले बुझाउन, सिकाइमा तत्परता र कक्षा सहभागिता बढाउन, अमूर्त कुरालाई मूर्त रूपमा प्रस्तुत गर्न, कक्षालाई जीवन्तता प्रदान गर्न र शिक्षकको कार्यबोझ घटाउनसमेत शिक्षण सामग्री अति उपयोगी हुन्छन् । कतिपय शिक्षण सामग्री सहज तरिकाले प्राप्त गर्न सकिने खालका हुन्छन् भने कतिपय सामग्री धेरै प्रयत्नपछि मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ । दैनिक प्रयोगका सामग्री चक्र, मार्कर, कालो वा सेतो पाटी , डस्टर आदि, शिक्षक निर्मित सामग्री प्रतिमूर्ति, चित्र, विभिन्न किसिमका पत्ती, तालिका, रेखाचित्र आदि, सङ्कलित सामग्री पत्रपत्रिका, तस्विर, पोस्टर, बास्तविक वस्तु आदि, विद्युतीय सामग्री रेडियो, टेपरेकर्डर, टेलिफोन, टेलिभिजन, कम्प्युटर, ल्यापटप, प्रोजेक्टर, मोबाइल, फिल्म आदि सबै शिक्षण सामग्री हुन् ।

शिक्षण सामग्री भाषाशिक्षण सिकाइका क्रममा नभई नहुने कुरा हुन् तर यस्ता सामग्रीको प्रयोग र व्यवस्थापन गर्दा विशेष ध्यान पुर्‍याउनु पर्दछ। शिक्षण सामग्री विद्यार्थीको रुचि, तह स्तर, क्षमता, विद्यार्थी सङ्ख्या, विद्यार्थीको अनुभव, पाठगत सान्दर्भिकता, वातावरण, विषयवस्तु वा पाठ्यवस्तु र त्यसको प्रकृति आदि अनुरूप सुहाउँदो हुनुपर्दछ। यस्ता विविध पक्षमा ख्याल नगरी शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरिएको खण्डमा शिक्षण सिकाइमा सहयोगी हुनुको सट्टा भन् बाधक बन्ने सम्भावना हुन्छ। यसमा शिक्षक अत्यन्तै सचेत र चनाखो बन्न सक्नुपर्दछ।

भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको उपयोगिता

भाषाशिक्षणका क्रममा भाषिक सीप र समझको विकासका लागि उपयोगमा ल्याइने पाठ्यपुस्तकका अतिरिक्त अन्य जुनसुकै सामग्री हुन्। भाषा आफैमा अमूर्त विषय हो। यस्तो अमूर्त विषयबाट भाषिक सीप वा कलाको विकास गर्नु जटिल पक्ष नै मानिन्छ। यस्तो अवस्थामा भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीले भाषिक सीप र समझको विकासमा साधन वा माध्यमको रूपमा का गरिरहेका हुन्छन्। भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीविना शिक्षण गर्न असम्भव जस्तै हुन्छ। कक्षामा शिक्षकले विना सामग्री एककोहोरो मात्र बोलिरहँदा विद्यार्थीले दिक्क मान्ने तथा सिकाइप्रति रुचि नराख्ने हुन सक्छ। त्यसैले शिक्षणका क्रममा सामग्रीको समुचित प्रयागविना शिक्षण गर्ने चेष्टा गर्नु हुँदैन। शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गरेको खण्डमा सिकाइ उद्देश्यमूलक बन्दछ। शिक्षण सफल र प्रभावकारी बन्दछ। शिक्षण सामग्रीको प्रयोगले विद्यार्थीमा नयाँ उमङ्ग र उत्साह सिर्जना भई पाठ वा सिकाइप्रति आकर्षित हुन्छन्। शिक्षण सामग्रीको प्रयोगले थोरै समय र परिश्रमबाट पनि धेरै कुरा सिक्न र सिकाउन सकिन्छ। जटिल विषयवस्तुलाई पनि अत्यन्तै सहज तरिकाले बुझ्न बुझाउन शिक्षण सामग्री अत्यन्तै उपयोगी बन्दछन्। शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा विद्यार्थीमा सिक्ने तत्परता आउँछ भने कक्षा सहभागितामा पनि वृद्धि हुन्छ। कतिपय शिक्षकहरूमा भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षण सामग्री चाहिँदैन भन्ने गलत धारण रहेको पनि पाइन्छ। अन्य विषयको शिक्षणमा जसरी शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरिन्छ त्योभन्दा अझ बढी भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग अनिवार्य हुन्छ।

भाषा आफैमा अमूर्त हुन्छ। यस्तो अमूर्त विषयलाई मूर्त रूपमा परिणत गरेर भाषिक सीप र समझको विकास गर्न शिक्षण सामग्री अत्यन्तै उपयोगी हुन्छन्। शिक्षण सामग्रीविना भाषा शिक्षण निरर्थक हुन्छ। अक्षर चिनारी, शब्दार्थ शिक्षण, व्याकरण शिक्षण तथा विभिन्न भाषिक सीप र सुझसमझको विकासमा शिक्षण सामग्री राम्ररी सावित भइदिन्छन्। भाषा शिक्षणमा आवश्यकता अनुसार मौखिक सामग्री, दृश्य सामग्री, श्रव्यदृश्य सामग्री, स्पर्श सामग्री जस्ता शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गरेको खण्डमा मात्र भाषा शिक्षण सौँच्चिकै भाषा शिक्षण बन्न पुग्दछ। भाषिक सीपको अभ्यास गराउन, शब्दको अर्थगत धारणा स्पष्ट पार्न, व्याकरण पक्षको ज्ञान दिलाउन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विविधता सिर्जना गर्न, शिद्यार्थीलाई सिकाइप्रति अभिप्रेरित गर्न, शिक्षणलाई सरल, सहज र प्रभावकारी बनाउन, सिकाइलाई चिरस्थायी बनाउन, शिद्यार्थी सक्रियता बढाउन, सिर्जनात्मक तथा चिन्तन शक्तिको विकास गर्न, अमूर्त, काल्पनिक र भावात्मक विषयलाई मूर्त, यथार्थ र वस्तुपरक बनाउन शिक्षण सामग्रीले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुनाले भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्री अत्यन्तै उपयोगी बन्दछन्। “सय चोटि भनको भन्दा एक चोटि देखेको प्रभावकारी हुन्छ भन्ने भनाइ शिक्षण सामग्रीका सन्दर्भमा पूर्णतया लागु हुने देखिन्छ” (शर्मा र पौडेल : नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण २०६७)। शिक्षण सामग्रीको प्रयोगबाट विद्यार्थीको सिकाइ त प्रभावकारी बन्छ नै यत्तिमात्र नभएर यसको प्रयोगले शिक्षकले आ-नो शिक्षण कार्यसमेत कुशलताका साथ गर्न सक्ने भएकाले पनि भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग समुचित ढङ्गले गर्नु आवश्यक छ।

भाषा शिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने शिक्षण सामग्री : निर्माण र प्रयोग

भाषा शिक्षणका कार्यकलाप सञ्चालनका क्रममा कक्षाकोठामा विभिन्न प्रकारका शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्न सकिन्छ। यस्ता सामग्रीलाई विभिन्न क्षेत्र र स्थानबाट सङ्कलन गर्न सकिन्छ भने कतिपय सामग्री शिक्षक र विद्यार्थीबाट निर्माण गरी प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ। भाषा शिक्षणका क्रममा प्रयोग गर्न सकिने शिक्षण सामग्रीलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

मौखिक सामग्री

मुखले बोलेर उपयोग गर्न सकिने सामग्रीहरू मौखिक सामग्री हुन्। भाषा शिक्षणका क्रममा प्रयोगमा ल्याइने मौखिक सामग्रीहरूमा प्रश्न र उदाहरणहरू पर्दछन्। शैक्षिक सामग्रीमा मौखिक सामग्रीअन्तर्गत प्रश्न पनि एक सामग्री हो। विद्यार्थीहरूले पाठको उद्देश्य अनुरूपको ज्ञान हासिल गर्न सके कि सकेनन् भनेर कक्षाकोठाभित्र प्रश्नहरू सोधिने गरिन्छ। यसरी प्रश्नको प्रयोग गर्दा शिक्षक र विद्यार्थीबीच अन्तर्क्रियाको अवसर सिर्जना भई घनिष्ट सम्बन्ध बढ्न जान्छ, विद्यार्थीको ध्यानाकर्षण गर्न र पाठलाई अगाडि बढाउन मद्दत मिल्दछ।। कक्षामा प्रश्न जति बढी उपयोग गर्न सक्यो त्यति नै विद्यार्थीहरूको सक्रियता बढ्ने र पाठप्रति ध्यानाकर्षण हुन्छ। यस्ता प्रश्नहरू विषयसँग सम्बन्धित, छोट, मिठा, सरल, स्पष्ट, प्रासङ्गिक, उद्देश्यमूलक र स्तर अनुरूपका साथै वैयक्तिक भिन्नता अनुरूप हुनु आवश्यक छ।

त्यस्तै उदाहरणबाट शिक्षण गर्दा पाठ सरल हुनका साथै विद्यार्थीहरूको सक्रिय सहभागिता पनि बढ्छ। उदाहरण दिँदा दृश्य तथा श्रव्य सामग्रीको प्रयोग गर्न सकिन्छ। पाठ अनुरूप भाव विचारलाई सामान्य भाषाबाट स्पष्ट पार्न कठिन भएमा, विभिन्न उदाहरण प्रयोग गरेर भाषा शिक्षणमा प्रष्ट पार्न सकिन्छ। त्यस्तै जिज्ञासा मेटाउन तथा धारण स्पष्ट पार्न पनि उदाहरणलाई सामग्रीको रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ। उदाहरण दिँदा विद्यार्थीको स्तर र अनुभव क्षेत्रलाई ख्याल गर्नुपर्दछ। उदाहरण दिँदा चाहिनेभन्दा बढी उदाहरण पनि दिनु हुँदैन जसले गर्दा स्पष्ट पार्न खोजिएको मूल कुरा ठम्याउन भन गाह्रो नपरोस्। साथै उदाहरण दिँदा कसैलाई व्यङ्ग्य र आक्षेप आउने उदाहरण भने प्रयोग गर्नु हुँदैन।

दृश्य सामग्री

आवाज नभएका आँखाले हेर्न मात्र सकिने सामग्रीलाई दृश्य सामग्री भनिन्छ। यस्ता सामग्रीबाट प्रस्तुत गर्न चाहेका कुरालाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। सेतो/कालो पाटी, फलाटिन पाटी, चुम्बकीय पाटी, गोजी तालिका, शब्दपत्ती, वाक्यपत्ती, चित्र, प्रतिमूर्ति, तालिका, प्रोजेक्टर आदि दृश्य सामग्री अन्तर्गत पर्ने सामग्री हुन्।

सेतो/कालो पाटी

सेतो/ कालो पाटी भाषा शिक्षणका क्रममा अत्याधिक प्रयोगमा आउने सरल सामग्री हो। यस्तो पाटी विभिन्न रङ्गमा प्रयोगमा ल्याउने गरेको पाइन्छ तापनि कालो वा सेतो पाटी सबैभन्दा बढी प्रयोगमा ल्याइने गरेको पाइन्छ। कालो वा सेतो पाटी आफैँ प्रस्तुत हुने सामग्री नभई सामग्री प्रस्तुत गर्न प्रयोग गरिने साधन वा माध्यम सामग्री हो। बुँदा टिपोट गर्न, पाठ्यवस्तुलाई स्पष्ट पार्न, चित्र वा तालिका बनाएर भाषिक विषयवस्तुलाई प्रत्यक्ष र स्पष्ट रूपले शिक्षण गर्न, कठिन शब्दको उच्चारण र अर्थ स्पष्ट पार्न, वाक्यगठन सम्बन्धी अभ्यास गराउन, शब्द निर्माण प्रक्रिया देखाउन, वर्णविन्यास शिक्षण गर्न, प्रश्नोत्तर गर्न कालो वा सेतो पाटीको प्रयोग गरिन्छ। कालो पाटीमा चकले र सेतो पाटीमा मार्करले लेखेर सम्बन्धित विषयवस्तुको प्रस्तुति गरिन्छ।

शिक्षण संस्थाका लागि नभई नहुने साधनको रूपमा सेतो वा कालो पाटीलाई लिइन्छ। विभिन्न मुलुकमा आजभोलि कालो पाटीको सट्टा हरियो पाटी, सेतो पाटीको प्रयोग हुन थालिएको छ। केही ठाउँहरूमा अहिले पनि कालो पाटीको नै प्रयोग गरिरहेको छ। यी पाटीहरूको प्रयोग खास गरी उच्चारण सम्बन्धी अभ्यास गराउन, वर्णविन्यासको अभ्यास गराउन, शब्दको अर्थ र वाक्य निर्माण सिकाउन, शब्द निर्माण प्रक्रिया सिकाउन, प्रश्न सोध्न, निबन्ध तथा चिठीका ढाँचाहरू सिकाउन गरिन्छ। कालो वा सेतो पाटी निर्माण गर्दा काठ, सिमेन्ट वा स्लेट जेको पनि बनाउन सकिन्छ। कक्षाको आकार हेरी सानो, ठुलो दुबै बनाउन सकिन्छ। कक्षाकोठामा कालो वा सेतो पाटी राख्दा प्राथमिक तहको कक्षामा भुईँदेखि २८ इन्च, निम्नमाध्यमिक तहको कक्षामा भुईँदेखि ३२ इन्च र माध्यमिक तहको कक्षामा भुईँदेखि ४० इन्च माथि राखी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ।

फलाटिन पाटी

भाषा शिक्षणका क्रममा प्रयोग गरिने अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण शिक्षण सामग्री मध्ये फलाटिन पाटी पनि पर्दछ। काठको सानो पातोमा फलाटिन वा अन्य त्यस्तै भुवादार कपडा बेरेर बनाएको शैक्षिक सामग्रीलाई फलाटिन पाटी भनिन्छ। यसमा गोजी तालिका वा कालो वा सेतो पाटीमा प्रस्तुत गर्न नमिल्ने चित्र, तस्विर, वाक्यपत्ती, तालिका सूची, मुख्य बुँदाहरू, बोधप्रश्न सूची जस्ता सामग्री प्रस्तुत गर्न फलाटिन पाटीको प्रयोग गरिन्छ।

फलाटिन पाटी निर्माण गर्दा लम्बाइ २८-३० इन्च वा १ मिटर र चौडाइ २४- २६ इन्चसम्मको निर्माण गर्नुपर्दछ। यसलाई पातलो काठमा फलाटिन वा त्यस्तै भुवादार कपडा बेरेर भुण्ड्याउन मिल्ने गरी निर्माण गर्न सकिन्छ भने फलाटिन वा त्यस्तै भुवादार कपडालाई तलमाथि डण्डी घुसाउन मिल्ने गरी सिलाएर भुण्ड्याएर प्रदर्शन गर्न मिल्ने गरी निर्माण गर्नुपर्छ। फलाटिन पाटीको प्रयोग प्रसङ्ग आउँदा मात्र गर्नुपर्छ। प्रदर्शन गर्दा कालो वा सेतो पाटी नछोपिने गरी राख्नुपर्छ। प्रसङ्गानुसार प्रयोग गरेपछि तुरुन्त निकालेर राख्नु पर्छछ। पुरै कक्षा समयसम्म फलाटिन पाटीलाई भुण्ड्याएर राखिरहनु उपयुक्त हुँदैन।

चुम्बकीय पाटी

पछाडिपट्टि चुम्बकको पाता राखी बनाइएको पाटी चुम्बकीय पाटी हो। ती सामग्रीको पछाडिपट्टि फलामको पत्ता जडान गरिएको हुन्छ। यस पाटीमा प्रयोग गरिने सामग्रीहरू बजारमा पाइन्छन्। यस खालको पाटी भाषा शिक्षणमा प्रयोग गर्न सके निकै प्रभावकारी हुन सक्दछ तर यस्ता सामग्रीको अपर्याप्तताका कारणले नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग हुन सकेका छैनन् र हाम्रो जस्तो देशका विद्यालयमा सबै ठाउँमा यो सामग्री उपलब्ध हुन सकेको छैन। तापनि यो अत्यन्तै व्यावहारिक सामग्री हो।

चुम्बकीय पाटीको निर्माणमा चुम्बक र जस्तापाताको आवश्यक पर्दछ। यसको निर्माण गर्दा करिब २४ इन्च चौडाइ र ३० इन्चको चुम्बकको पाता लिएर सेतो पातलो कपडाले मोहर्न सकिन्छ। चारैतिर लिस्टी राखी भुण्ड्याउन मिल्ने गरी निर्माण गर्नुपर्छ र सन्दर्भ अनुसार प्रयोग गर्नुपर्छ।

गोजी तालिका

कुनै बाक्लो कागजमा गोजीहरू बनाई आवश्यक सामग्री प्रदर्शन गर्न मिल्ने गरी निर्माण गरिएको शिक्षण सामग्रीलाई गोजी तालिका भनिन्छ। विशेष गरी शब्दपत्ती, अर्थपत्ती, वर्णपत्ती, अक्षरपत्ती, उच्चारण पत्ती आदिको प्रदर्शनलाई अत्यन्तै सरल र प्रभावकारी बनाउन गोजी तालिकाको उपयोग महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। निरन्तर रूपमा प्रयोगमा नआउने भए तापनि

यसको कुशलतापूर्वक प्रयोगले शिक्षण सिकाइलाई रोचक, गतिशील र उद्देश्यमूलक बनाउन सकिन्छ। भाषा शिक्षणमा गोजी तालिकालाई पाठ सम्बन्धी अक्षर, शब्द, अर्थ र वाक्य प्रयोग जस्ता अभ्यासलाई गतिशीलता दिन प्रयोगमा ल्याइन्छ।

गोजीतालिका निर्माण गर्दा, १८ २४ इन्चको बाक्लो कागजमा ५ इन्च चौडाइ र २ इन्च गहिराइको गोजी बनाएर टाँस्नु पर्दछ। गोजीहरूको बीचको दुरी १ जति फरक हुनुपर्छ भने चौडाइमा कम्तिमा २ इन्च छोडेर गोजी टाँस्नु पर्दछ। एक लहरमा ३/४ गोजी टाँस्दा राम्रो हुन्छ। गोजी तालिकाको प्रयोग प्रसङ्ग आउँदा मात्र गर्नुपर्छ। प्रदर्शन गर्दा कालो वा सेतो पाटी नछोपिने गरी राख्नुपर्छ। प्रसङ्गानुसार प्रयोग गरेपछि तुरुन्त निकालेर राख्नु पर्छछ। पुरै कक्षा समयसम्म गोजी तालिकालाई भुण्ड्याएर राखिरहनु उपयुक्त हुँदैन। व्यवस्थापन गरिहाल्नु पर्दछ।

पत्तीहरू

सामान्यतया ४ ५ इन्च आकारका बाक्लो कागज काटी बनाइएका कागजका टुक्रालाई नै पत्ती भनिन्छ। पत्ती भन्नाले शब्दपत्ती, अर्थपत्ती, अक्षरपत्ती, वर्णपत्ती, उच्चारण पत्ती आदिलाई बुझिन्छ। शब्दार्थ शिक्षण, अक्षरको चिनारी, उच्चारण शिक्षण, वर्ण पहिचान, व्याकरणका उदाहरण र प्रयोग सम्बन्धी शिक्षण गर्दा यस्ता पत्तीहरूको उपयोग गरिन्छ।

पत्तीहरू ४ ५ इन्च आकारका टुक्रा पारी निर्माण गरिएको हुनुपर्छ। यसरी निर्माण गरिएका पत्तीमा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा एकाट्टि शब्द र अर्कोपट्टि अर्थ लेखी पहिला शब्द देखाउने र त्यसको अर्थ स्पष्ट पार्न पछाडिपट्टिको अर्थ देखाई शिक्षण गर्दा व्यवहारिक प्रयोग भएको मानिन्छ। नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा पत्तीहरूबाट शब्दार्थ, शब्द प्रयोग, उच्चारण र व्याकरणसम्बन्धी नियम आदि विभिन्न पाठ्यवस्तुलाई कक्षामा गतिशील भई शिक्षणलाई रोचक, आकर्षक र प्रभावकारी बनाउने हुनाले यसको महत्त्व भन्ने बढ्दै गएको छ। यस्ता पत्तीमा लेखिने शब्द, अक्षर वर्ण भने विद्यार्थीले देख्ने गरी ठुला र स्पष्ट लेखिएको हुनु पर्दछ। यस्ता पत्तीहरूलाई गोजीतालिकामा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

चित्रहरू

चित्रहरू भाषा शिक्षणमा व्यापक प्रयोगमा आउने शिक्षण सामग्री हुन्। यो प्रसङ्ग अनुकूल भाषिक पक्षको प्रयोग अभ्यास गराउन, विचारलाई स्पष्ट पार्न, पाठ्यार्थ रोचक बनाउन, उपयुक्त सन्दर्भ सिर्जना गर्न, स्पष्ट धारणा बसाल्न, खास वातावरणको कुनै दृश्य वा दृश्यावली प्रस्तुत गरी सिकाइलाई अर्थपूर्ण र उद्देश्यमूलक बनाउन चित्रहरू अत्यन्तै उपयोगी हुन्छन्। वास्तविक वस्तु र प्रतिमूर्ति उपयोग गर्न नसकिने अवस्थामा चित्र निर्विकल्प सामग्री हुन्। चित्रहरू शिक्षकले निर्माण गरेर, सङ्कलन गरेर वा विद्यार्थीलाई निर्माण गर्न लगाएर पनि उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ। “चित्र आफैं बोल्छ त्यसैले एक हजार शब्दभन्दा एउटा राम्रो चित्र मूल्यवान् हुन्छ” (लम्साल र अन्य, भाषा शिक्षण : २०६६)। चित्रबाट सिकाइलाई अभि बढी रोचक र चिरस्थायी बनाउन सकिन्छ। चित्रबाट शिक्षण सिकाइमा जति सरलता सहजता र स्वभाविकता प्राप्त हुन्छ त्यसको अभावमा हुँदैन। त्यसैले भाषा शिक्षणमा चित्रको प्राकृतिक भूमिका रहेको छ। चित्र निर्माण वा सङ्कलन गर्दा भने वास्तविकता भल्किने गरी गर्नुपर्छ र चित्र सस्ता र सुलभ हुनु आवश्यक छ। यस्ता चित्रहरूलाई फलटिन पाटी वा चुम्बकीय पाटीमा प्रदर्शन गरिन्छ। महान् व्यक्तिको चित्र, धार्मिक, सांस्कृतिक एवम् औद्योगिक क्षेत्रको चित्र, युद्ध वर्णन गरिएको चित्र उपयोग गर्नु भाषा शिक्षणमा उपयोगी हुन्छ।

वस्तु तथा प्रतिमूर्ति

भाषा शिक्षणमा वस्तु तथा प्रतिमूर्ति पनि अत्यन्तै प्रभावकारी शिक्षण सामग्री मानिन्छन्। वस्तु भन्नाले वास्तविक वस्तु

हुन् । विषयवस्तुको धारणा स्पष्ट पार्न शिक्षण सामग्रीका रूपमा वास्तविक वस्तु प्रस्तुत गर्नु ज्यादै प्रभावकारी हुन्छ । वास्तविक वस्तुले दिने धारणा चित्र तथा प्रतिमूर्तिले दिन सक्दैन । सबै अवस्थामा वस्तुलाई उपयोग गर्न सम्भव नहुन सक्छ । सम्भव हुने वस्तुलाई अनुकूल मिलाएर प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

वास्तविक वस्तु उपलब्ध गराउन नसकेको अवस्थामा वस्तुको प्रतिनिधित्व हुने गरी काठ, ढुङ्गा, धातु आदिलाई कुँदैर दुरुस्त रूपमा उतरिएका सामग्री नै प्रतिमूर्ति हुन् । प्रतिमूर्ति वस्तुको सानो नमुना हो । यस्ता प्रतिमूर्ति शिक्षकले तयार पार्न सकिन्छ नभए बजारबाट किनेर ल्याउन सकिन्छ भने विद्यार्थीलाई पनि निर्माण गर्न लगाउन सकिन्छ । जुन वस्तुलाई कक्षाकोठामा ल्याएर शिक्षणमा उपयोग गर्न सकिँदैन त्यसको प्रतिनिधित्व गर्ने प्रतिमूर्ति बनाई काम चलाउन सकिन्छ । भाषा शिक्षणमा खासगरी तल्ला लहका कक्षामा शब्दभण्डार शिक्षण र विकासका लागि, मौखिक तथा लिखित वर्णनका लागि, अपरिचित कुराको धारणा बसाल्नका लागि, पशुपंक्षीसम्बन्धी पाठहरू पढाउनका लागि जस्ता विभिन्न उद्देश्यले प्रतिमूर्तिको प्रयोग उपयोगी हुन्छ । “प्रतिमूर्ति दुरुस्त देखिने हुनाले पनि शिक्षणमा अत्यन्तै प्रभावशाली हुन्छन् । प्रतिमूर्ति निर्माण गर्दा कक्षाकोठामा चारैतिर देखाउन मिल्ने गरी निर्माण र प्रयोग गर्नुपर्छ” (खनिया : नेपाली भाषा शिक्षण सिद्धान्त र प्रयोग २०७५ पृ १३४) । भाषा शिक्षण गर्दा चित्रभन्दा प्रतिमूर्ति दुरुस्त देखिने हुँदा बढी प्रभावकारी हुन्छ ।

श्रव्य सामग्री

सुन्न मात्र सहायक हुने सामग्रीलाई श्रव्य सामग्री भनिन्छ । यसलाई शैक्षिक सामग्रीअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षणमा उपयुक्त सामग्री मानिन्छ । यसअन्तर्गत रेडियो, टेपरेकर्डर, ग्रोमोफोन र टेलिफोनजस्ता सामग्री पर्दछन् । श्रव्य सामग्रीलाई श्रुतिबोध, सस्वरवाचन, लय वाचन, वक्तृता, उच्चारण संवाद आदिको अभ्यास गराउनका लागि उपयोग गर्न सकिन्छ ।

रेडियो

रेडियोबाट भाषाका शुद्ध रूपको जानकारी हुनुको साथै शुद्ध उच्चारणको अभ्यास गराउन सकिन्छ । भाषा शिक्षणमा रेडियोको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रम जुन समुदायले पनि सुन्न सक्दछ । त्यसैले श्रोताले ठुलो व्ययभार वहन गर्नु पर्दैन भाषा शिक्षण कार्य रेडियोबाट सुगम हुन जान्छ ।

टेपरेकर्डर

विभिन्न प्रकारका श्रव्य सामग्रीलाई रेकर्ड गरी आवश्यकताअनुसार शिक्षार्थी सामु हुबहु प्रस्तुत गर्न यसको प्रयोग गरिन्छ । यसको प्रयोगले पाठको आवश्यकताअनुसार श्रुतिबोध, वक्तृता, सस्वरवाचन, शुद्धोच्चारण जस्ता विविध पक्षको शिक्षणमा मद्दत पुग्दछ । यसलाई चाहेको बेला खोल्न र बन्द गर्न सकिनाका साथै निश्चित काम सकिएपछि टेपलाई मेटी पुनः अर्को भर्न सकिने हुनाले यो अत्यन्त उपयोगी सामग्री मानिन्छ ।

ग्रामोफोन

ग्रामोफोन पनि भाषा शिक्षणमा प्रयोग हुने श्रव्य सामग्री हो । यसको सहायताले कविता, एकाङ्की, संवाद, उच्चारण, सस्वरवाचन, बोलाइका विभिन्न शैली आदिको अभ्यास गराउन सकिन्छ । यो स्थायी रेकर्ड हो । बजारबाट कृत्रिम रूपमा किनेर ल्याई उपयोग गर्न सकिन्छ । यसबाट राम्ररी भाषा शिक्षण गर्न सकिने भए पनि यसको प्रयोग नेपाली भाषा शिक्षणका लागि बजारमा उपलब्ध भइसकेका छैनन् ।

टेलिफोन

भाषा शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्रीकै रूपमा टेलिफोनको पनि उपयोग गर्न सक्छौ। नेपाली शिक्षणमा उच्चारण अभ्यास गराउन, श्रुतिबोधको अभ्यास गराउन, बोलाइमा प्रवाहमयता थप्ने अभ्यास गराउन आदि विभिन्न उद्देश्यका लागि टेलिफोनको उपयोग गर्न सकिन्छ। जुनसुकै समयमा पनि आफूलाई आवश्यक परेको बेलामा र चाहिएको कुराहरू सोधखोज गरी बौद्धिक ज्ञान लिन सकिन्छ। बहदो सञ्चारको सुविधा र विकासले यसलाई सर्वसुलभ बनाउँदै गएको भए पनि आर्थिक दृष्टिले यो बढी खर्चालु हुन्छ।

श्रव्य-दृश्य सामग्री

सुन्न र देख्न पनि सकिने सामग्रीलाई श्रव्य-दृश्य सामग्री भनिन्छ। गतिशील चित्रहरूको प्रस्तुति नै श्रव्यदृश्य सामग्रीलाई अन्य सामग्रीबाट अलग गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो। यसले विद्यार्थीलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुको साथै शिक्षण सिकाइलाई सरल, सुगम, चिरस्थायी एवम् प्रभावकारी बनाउँछ। यसअन्तर्गत निम्नलिखत सामग्रीहरू पर्दछन् :

चलचित्र

विभिन्न विषयमा चलचित्रको निर्माण हुनुका साथै नेपाली भाषाका पनि विभिन्न विधाअन्तर्गत चलचित्रहरू निर्माण भएका छन्। चलचित्र देखाउँदा जुन विषयको लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न देखाउने हो, सोसम्बन्धी विद्यार्थीलाई कक्षामा पूर्ण जानकारी दिनुपर्दछ। चलचित्रको प्रदर्शनपछि त्यसबारे केही प्रश्न गर्ने, छलफल गर्ने र उत्तर सोही चलचित्रको पृष्ठभूमिबाट दिन प्रेरित गर्नुपर्छ।

टेलिभिजन

प्रत्यक्ष रूपमा हेर्न तथा सुन्न सकिने हुनाले यसको सहायताबाट विद्यार्थीहरू उच्चारण, हाउभाउ, बोध तथा अभिव्यक्ति, वाक्यगठन आदि क्षमताको विकास गर्न सक्दछन्। टेलिभिजनको पर्दामा प्रसारित शिक्षामूलक कार्यक्रमका माध्यमबाट सिकेको कुरा उनीहरूको मस्तिष्कमा लामो समयसम्म पनि रहिरहन्छ। टेलिभिजन मनोरञ्जनको साधन भएकाले यसबाट थाहै नपाई रोचक ढङ्गले भाषिक सीप एवम् बौद्धिक ज्ञान हासिल गरिरहेका हुन्छन्।

कम्प्युटर

वर्तमान समयमा शिक्षण कार्यमा प्रयोग गर्न सकिने श्रव्यदृश्य सामग्रीहरूमा कम्प्युटर सबैभन्दा प्रभावकारी साधन हो। यसबाट भाषा, साहित्य, समाजशास्त्र, मनोविज्ञान, दर्शनशास्त्र, गणित, विज्ञान, प्रविधि लगायत संसारमा सिकाइने जुनसुकै क्षेत्र वा ज्ञान सिकाउन सकिन्छ। यसरी सबै विषय क्षेत्रको ज्ञान सिकाउन उपयोगी भए तापनि यसलाई चलाउन महिनासम्म तालिम लिनुपर्ने, विद्युत अनिवार्य आवश्यक हुने, महँगो हुने, दिनदिनै थपिएका नयाँ-नयाँ प्रविधिलाई कम्प्युटरमा समावेश गर्न निकै मिहिनेत गर्नुपर्ने हुनाले चनाखो हुनुपर्ने जस्ता सीमितताहरू छन्।

अभिनय

अभिनय एउटा कला भएकोले यसको माध्यमबाट नाटक प्रस्तुत गरिन्छ। कक्षामा पढाउनु पर्ने विषयवस्तुलाई पात्रहरूको निर्माण गरी अभिनयद्वारा नाटकीय रूपमा प्रस्तुत गर्दा सिकाइ जीवन्त बन्न पुग्दछ। अन्य विभिन्न विधि सामग्रीबाट स्पष्ट हुन नसकेको कुरा नाटकीय माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन गर्न सकेमा विद्यार्थीहरूको सहभागिता बढी हुन सक्छ र यसबाट सिर्जनात्मक क्षमताको साथसाथै अन्तर्निहित प्रतिभाको पनि प्रस्फुटन हुन सक्छ। यसको प्रयोगले विद्यार्थीहरूमा

स्वाभाविक तरिकाले बोल्ने बानीको विकास र अभिव्यक्तिको विकास हुन्छ। यसलाई भाषिक सीपअन्तर्गत सुनाइ र बोलाइ सीपको विकास गर्ने सशक्त सामग्रीको रूपमा लिन सकिन्छ।

स्पर्श सामग्री

कतिपय अवस्थामा भाषा शिक्षण गर्दा दृश्य, श्रव्य वा श्रव्यदृश्य वा मौखिक सामग्रीको प्रयोगबाट विषयवस्तुलाई स्पष्ट पार्न नसकिएका कुरालाई स्पष्ट परी धारणा बसाल्न तथा भाषिक सीप हासिल गर्न यस्ता सामग्रीहरूको उपयोग गर्न सकिन्छ। जस्तै: तातो, चिसो, पिरो, अमिलो, चिल्लो, खस्रो, कडा, नरम, धारिलो, नुनिलो, गुलियो, टर्छो आदि विविध धारणा स्पष्ट पार्न यसको उपयोग गर्न सकिन्छ। खास गरी प्रथमिक तहका सुरुसुरुका कक्षा तथा दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूलाई भाषाका अमूर्त पक्षमा धारणा बसाल्न यी सामग्रीहरूको उपादेयता महत्त्वपूर्ण सावित हुन्छ। उच्च कक्षामा भने स्पर्श सामग्रीको खासै उपादेयता देखिँदैन।

यसरी भाषा शिक्षणका क्रममा विभिन्न प्रकारका शिक्षण सामग्रीहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ। यीबाहेक लेख्य सामग्रीका रूपमा रहेका पत्रपत्रिका, सन्दर्भपुस्तक दृश्य सामग्रीका रूपमा रहेको प्रजेक्टर, आदिलाई पनि भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

निष्कर्ष

शिक्षणलाई रोचक, प्रभावकारी उद्देश्यमूलक र चिरस्थायी बनाउनका लागि पाठ्यपुस्तकका अतिरिक्त अन्य जुनसुकै सामग्री प्रयोग गरिन्छ ती सबै सामग्रीहरूलाई शिक्षण सामग्री भनिन्छ। शिक्षण सामग्री जुनसुकै विषयको शिक्षणको लागि पनि उत्तिकै उपयोगी हुन्छन् तापनि भाषा शिक्षणका क्रममा भन्ने महत्त्वपूर्ण बनेर देखापर्छन्। भाषा आफैंमा अमूर्त विषय भएकाले त्यसलाई मूर्त रूपमा परिणत गरेर भाषिक सीप तथा सुखसमझको विकास गर्न शिक्षण सामग्री निर्विकल्प बनेर देखा पर्दछन्। चित्र आफैँ बोल्छ अर्थात् हजार शब्दले बुझाउन नसकिएको कुरा एउटै चित्रले बुझाउन सक्छ भन्ने कुराबाट पनि शिक्षण सामग्रीको महत्त्व कति छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ। भाषा शिक्षणमा मौखिक सामग्री, दृश्य सामग्री, श्रव्य सामग्री, श्रव्यदृश्य सामग्री, स्पर्श सामग्री जस्ता विभिन्न प्रकृतिका शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्न सकिन्छ। यस्ता शिक्षण सामग्रीको प्रयोग र निर्माण देखाउनका लागि नभएर भाषिक सुख सीपको विकासमा प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने हुनुपर्दछ। यस्ता सामग्री विद्यार्थीको रुचि तह स्तर क्षमता, भाषिक अनुभव तथा पृष्ठभूमि अनुकूलका हुनुपर्दछ। आजभोलि भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षकहरूले विभिन्न शिक्षण सामग्रीहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ तर पनि त्यस्ता सामग्री सिकाइका लागि साधक हुनेगरी नभएर केवल प्रयोगका लागि मात्र प्रयोग गरिएको पाइन्छ। सामग्री प्रयोगले स्पष्ट धारणा बसाल्नुको सट्टा भ्रम सिर्जना गर्ने खालका रहेको पाइन्छ। यस्तो हुनुमा शिक्षण सामग्रीको महत्त्व नबुझ्नु, बुझ्ने पनि प्रयोग गर्न नजान्नु, सामग्री प्रयोगका सम्बन्धमा शिक्षकलाई आवश्यक तालिम नदिनु, सचेत प्रयोग नगर्नु जस्ता कारणले भाषा शिक्षण साँच्चिकै भाषा शिक्षण हुन सकेको देखिँदैन। त्यसैले शिक्षण सामग्रीको प्रयोगका सन्दर्भमा सम्बन्धित शिक्षक र शिक्षण संस्था बेलैमा सचेत भई आवश्यक व्यवस्था मिलाएर भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनु अहिलेको जल्दोबल्दो आवश्यकता बनेको छ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७) *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, माधव प्रसाद र रामप्रसाद गौतम (२०६५), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : दीक्षान्त प्रकाशन ।
- खनिया, बुद्धराज (२०७५), *नेपाली भाषा शिक्षण* : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौं : जुपिटर पब्लिकेसन ।
- प्रधान, मीरा (२०६६), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।
- भण्डारी पारसमणि र अन्य, (२०६८), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६६), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- वस्ती, शरदचन्द्र र अन्य (२०७२), *शिक्षक स्रोत पुस्तिका*, काठमाडौं : सिकाइ समूह ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

Shaheed Smriti Multiple Campus

Ratnanagar-3, Tandi, Chitwan, Nepal

Phone No.:+977-56-560147, 561447, 563047

Fax No.: +977-56-560147

Mob.: 9855062047

E-mail: shaheedsmriticampus@yahoo.com

Website: www.ssmcchitwan.edu.np